

ISSN 2616-9983

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ**

НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ. СЕРІЯ: ПРАВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 3 (20)

Чернігів 2023

УДК 34(051)(477)

Н34

DOI 10.32755/sjlaw.2023.03

Рекомендовано до друку вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 10 від 27 вересня 2023 р.).

*Видання «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» внесено до **Переліку наукових фахових видань України**, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 15.04.2021 № 420, відповідно до якого журналу надано **категорію «Б»**.*

НЗД **Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право** : науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернівці : Академія ДПтС, 2023. № 3 (20). 102 с.

У цьому номері журналу «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» вміщено статті, присвячені загальним проблемам теорії та історії держави і права; актуальним питанням адміністративного, фінансового та інформаційного права; проблемам кримінального права та процесу, кримінології, кримінально-виконавчого права.

Видання буде корисним для науковців, аспірантів, магістрантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК 34(051)(477)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: *Ніцимна С. О.*, д-р юрид. наук, проф.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Пузирний В. Ф., д-р юрид. наук, проф.;

Пузирьов М. С., д-р юрид. наук, старш. дослід.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Зливко С. В., д-р юрид. наук; доц.;

Карелін В. В., д-р юрид. наук; доц.;

Коломієць Н. В., д-р юрид. наук, проф.;

Коропатнік І. М., д-р юрид. наук, проф.;

Олефір Л. І., канд. юрид. наук, доц.;

Партенадзе О. А., д-р права, проф. (м. Батумі, Республіка Грузія);

Скаков А. Б., д-р юрид. наук, проф. (м. Нур-Султан, Республіка Казахстан);

Солнцева Х. В., канд. юрид. наук, доц.;

Тагієв С. Р., д-р юрид. наук, доц., заслужений юрист України;

Чумак В. В., д-р юрид. наук, проф.;

Шевчук О. М., д-р юрид. наук, проф.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: *Денисенко К. В.*, канд. наук з держ. управл., доц.

ISSN 2616-9983

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE**

**SCIENTIFIC HERALD
OF SIVERSHCHYNA.
SERIES: LAW**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 3 (20)

Chernihiv 2023

UDC 34(051)(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2023.03

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol № 10 on September 27, 2023).

*According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 15.04.2021 № 420 scientific journal “Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law” is included to the **List of scientific professional publications of Ukraine of “B” category.***

Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law : Scientific Journal / Academy of the State Penitentiary Service. Chernihiv : Academy of the SPS, 2023. № 3 (20). 102 p.

In this issue of the journal “Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law” the articles, dedicated to general problems of State and Law Theory and History; current issues of Administrative, Financial and Informational Law; Criminal Law and Proceedings, Criminology, Criminal and Executive Law.

The issue will be useful for scientists, postgraduates, masters and the students of higher educational institutions.

UDC 34(051)(477)

EDITOR-IN-CHIEF: *Nishchymna S. O.*, Doctor of Sciences (Law), Professor.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Puzyrnyi V. F., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Puzyrov M. S., Doctor of Sciences (Law), Senior Researcher.

EDITORIAL BOARD:

Zlyvko S. V., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Karelin V. V., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Kolomiïets N. V., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Koropatnik I. M., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Olefir L. I., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Partenadze O. A., Doctor of Sciences (Law), Professor (Batumi, Republic of Georgia);

Skakov A. B., Doctor of Sciences (Law), Professor (Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan);

Soltseva Kh. V., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Tahiiiev S. R., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine;

Chumak V. V., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Shevchuk O. M., Doctor of Sciences (Law), Professor.

RESPONSIBLE SECRETARY OF EDITORIAL BOARD: *Denysenko K. V.*, PhD in Public Administration, Associate Professor.

ЗМІСТ

Ковалевський А. В., Ковалевська І. В. Кримінологічне забезпечення пенітенціарної безпеки в Україні.....	7
Кубрак Р. М., Сегеда В. М. Окремі питання стану злочинності неповнолітніх.....	21
Кучук А. М., Пекарчук В. М. Транснаціоналізація конституціоналізму як об'єкт наукового пізнання.....	32
Литвиненко В. М. Форми організації праці за законодавством України.....	41
Льоренс Д. В., Штикун О. В., Кеменяш А. А. Застосування альтернативних позбавленню волі покарань (у різних країнах світу).....	49
Пузирна Н. С. Маломобільні групи населення: міжнародні та національні аспекти правового регулювання.....	61
Пузирний В. Ф., Боднар І. В., Кирієнко А. І. Особливості правового статусу засуджених до довічного позбавлення волі.....	70
Сенченко Н. М. Початкові слідчі (розшукові) дії під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів	81
Сокоринський Ю. В., Леоненко О. А., Шатило С. О. Сучасні напрями запобігання ухиленню від мобілізації як одного з елементів безпеки в державі	92

CONTENT

<i>Kovalevskiy A., Kovalevska I.</i> Criminological provision of penitentiary security in Ukraine	7
<i>Kubrak R., Seheda V.</i> Particular issues of juvenile delinquency.....	21
<i>Kuchuk A., Pekarchuk V.</i> Constitutionalism transnationalization as an object of scientific knowledge	32
<i>Lytvynenko V.</i> Forms of work organization according to the legislation of Ukraine	41
<i>Lorens D., Shtykun O., Kementiash A.</i> Application of alternative punishments (in different countries of the world)	49
<i>Puzyrna N.</i> Population groups with low mobility: international and national aspects of legal regulation	61
<i>Puzyrnyi V., Bodnar I., Kyrienko A.</i> Peculiarities of the legal status of persons sentenced to life imprisonment	70
<i>Senchenko N.</i> Initial investigation (search) actions in the investigation of criminal offenses in the field of drug traffic, psychotropic substances, their analogues or precursors.....	81
<i>Sokorynskiy Yu., Leonenko O., Shatylo S.</i> Latest directions of preventing mobilization avoidance as one of the elements of state security.....	92

УДК 343.9

DOI 10.32755/sjlaw.2023.03.007

Ковалевський А. В.,

старший викладач кафедри правової та спеціальної підготовки,
Територіально відокремлене відділення «Кам'янська філія
Академії Державної пенітенціарної служби»,
м. Кам'янське, Україна
ORCID: 0000-0002-1970-8768;

Ковалевська І. В.,

старший викладач центру професійної освіти,
Територіально відокремлене відділення «Кам'янська філія
Академії Державної пенітенціарної служби»,
м. Кам'янське, Україна
ORCID: 0000-0001-5420-308X

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

У статті досліджено особливості та проблеми кримінологічного забезпечення пенітенціарної безпеки в Україні. Вказано, що актуалізація проблеми сприяння розвитку пенітенціарної системи безпосередньо пов'язана з необхідністю запровадження в національну кримінально-виконавчу практику міжнародних та європейських стандартів здійснення правосуддя, зокрема – в частині кримінального правопорушення та покарання, особливо, коли йдеться про такий вид покарання, як позбавлення волі.

Ключові слова: пенітенціарна безпека, кримінологічне забезпечення, кримінальне правопорушення, покарання, позбавлення волі, засуджені, умови виконання покарань.

Постановка проблеми. Сучасне кримінально-виконавче законодавство характеризується перманентною мінливістю, зумовленою необхідністю залишатись динамічним та відповідати потребам кримінально-виконавчої політики. Водночас детальний аналіз змісту Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) свідчить про те, що прагнення до повної ідентичності норм національного законодавства рекомендаціям та практиці міжнародної і європейської правової спільноти в частині захисту прав та свобод засуджених осіб призводить до виникнення низки проблемних аспектів, зумовлених невідповідністю міжнародних пріоритетів реаліям, які відбуваються в Україні. Одним з таких аспектів є майже повна втрата контролю над пенітенціарною безпекою в Україні, нормативна неузго-

дженість у цій частині та відсутність достатніх й вагомих наукових досліджень, в яких було б удосконалено понятійно-категоріальний апарат та унормовано особливості захисту пенітенціарної системи від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема забезпечення пенітенціарної безпеки в Україні прямо чи опосередковано досліджувалась у наукових працях таких учених, як: О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, А. І. Богатирьов, І. В. Боднар, І. М. Копотун, Р. М. Кубрак, Ю. В. Сокоринський, М. С. Пузирьов, В. В. Шаблистий, І. С. Яковець та ін. Водночас низка актуальних для сучасної держави питань кримінологічного забезпечення пенітенціарної безпеки в Україні залишається невирішеними, що і зумовлює актуальність обрання теми наукової статті.

Метою статті є аналіз та унормування особливостей кримінологічного забезпечення пенітенціарної безпеки в Україні, визначення проблемних питань, зокрема понятійно-категоріального характеру та викладення способів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Кримінологічний підхід до проблем оптимального застосування покарання формує методологічні його засади, а питання ефективності покарання у виді позбавлення волі отримують своє вирішення через кримінологічне забезпечення функціонування режиму в установах виконання покарань [1, с. 552]. На необхідності кримінологічного наповнення протидії злочинності («антикримінальної діяльності») та формування відповідної кримінологічної політики також наголошував А. П. Закалюк, що, на його думку, є виключно важливою суспільною діяльністю, пов'язаною із задоволенням глибоких соціальних інтересів, і тому обумовлює потребу в розробці науково обґрунтованої доктрини (концепції) [2, с. 327]. Місця позбавлення волі поступово перестають виконувати роль суто каральних інститутів. Суспільством на них покладаються завдання забезпечення безпеки шляхом належної організації охорони, нагляду та контролю за засудженими, вправлення і ресоціалізації засуджених, зменшення ризиків вчинення ними рецидивних злочинів. Без перенесення вектору правоохоронної діяльності з каральної на запобіжну практику

протидії злочинності змінити існуюче в установах виконання покарань становище щодо профілактики злочинів є вкрай складним завданням, слушно зазначає О. Г. Колб [3, с. 12].

У Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р., схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р визначено, що станом на 1 січня 2022 р. в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах утримувалась 48 251 особа, що становить 111,7 особи на 100 тис. населення. Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року має на меті створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, що гарантуватиме безпеку суспільства і забезпечуватиме соціальну адаптацію засуджених та осіб, взятих під варту [4].

У 2022 р. кількість осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк, порівняно з попереднім роком зменшилася на 18,3 % і становила 9,5 тис. осіб; проте їх частка від загальної кількості засуджених за всі види злочинів збільшилася – 19 %. Із них 70,8 % становили особи, засуджені до позбавлення волі на певний строк за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, – 6,7 тис. осіб [5, с. 43].

Але незважаючи на зменшення осіб, засуджених до кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією, та осіб, які тримаються в установах, оперативна обстановка в них залишається вкрай складною, що не може не позначитися на загальному стані правопорядку. Визначено низку факторів, які впливають на стан правопорядку в УВП, а саме: 1) неякісне нормативно-правове регулювання процесу виконання покарань; 2) неналежна увага та підтримка з боку державних інституцій до одного з головних напрямів політики у сфері виконання кримінальних покарань; 3) криміногенний склад засуджених; 4) складна оперативна обстановка в установах, зумовлена різними факторами; 5) наявність кримінальної субкультури та інтенсивне її поширення серед осіб молодіжного віку, що спостерігається останнім часом; 6) недоліки в доборі та професійній підготовці, низька кваліфікація та невмотивованість персоналу пенітенціарних установ; 7) застарілі, неактуальні форми соціально-виховної роботи із засудженими, які не відповідають викликам сього-

дення; 8) низький рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності УВП, що унеможливує забезпечення необхідних умов утримання, освіти, праці засуджених та осіб, взятих під варту, відповідно до міжнародних стандартів; 9) вплив на процеси, які відбуваються в УВП, злочинного середовища, що існує за її межами, з метою забезпечення превалювання злочинних цінностей серед засуджених та осіб, взятих під варту; 10) недосконалість інститутів громадського, відомчого контролю та прокурорського нагляду за діяльністю установ; 11) існування протистояння як рудиментного наслідку тривалої каральної політики та вороже ставлення персоналу УВП до осіб, які тримаються в них [6, с. 85].

Режим, як порядок і умови виконання позбавлення волі, має найбільший потенціал до виконання кримінологічних завдань, поставлених перед місцями позбавлення волі, та застосування кримінологічних засобів у пенітенціарній діяльності, що відтворюється в його кримінологічній функції. Розробка комплексу засобів запобігання злочинності і злочинних виявів в установах закритого типу є об'єктивною вимогою реформування Державної пенітенціарної служби України. Система установ виконання покарань повинна забезпечувати запобігання загрозам та небезпекам, які можуть виходити від засуджених, тобто йдеться про діяльність системи безпеки, спрямованої на профілактику вчинення злочинів, виявлення, усунення криміногенних чинників. Не менш актуальним є питання недопущення призонізації суспільства, що відбувається, переважно, за рахунок осіб, засуджених до позбавлення волі [7, с. 454]. Актуалізація проблеми сприяння розвитку пенітенціарної системи також безпосередньо корелюється з необхідністю запровадження в національну кримінально-виконавчу практику міжнародних та європейських стандартів відправлення правосуддя, зокрема – в частині встановлення оптимального балансу між тяжкістю кримінального правопорушення і покаранням, особливо, якщо йдеться про такий його вид, як позбавлення волі.

На сьогодні в Україні пенітенціарна система піддається регулярному реформуванню, що зумовлено постійним пошуком дієвих механізмів реалізації завдання, визначеного у ч. 1 ст. 1

КВК України, яке полягає у визначенні принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; порядку застосування до них заходів впливу з метою виправлення і запобігання асоціальної поведінки; системи органів і установ виконання покарань, їх функцій та порядку діяльності; нагляду і контролі за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості в цьому процесі; а також регламентації порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань; звільнення від відбування покарання, допомозі особам, звільненим від покарання, контролю і нагляду за ними [8].

Варто звернути увагу на те, що більшість основних пріоритетних завдань спрямована на вирішення побутових та фінансових потреб слідчих ізоляторів і установ виконання покарань. Водночас, створення безпекового середовища для комфортного відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі, реалізації виховної функції та запобігання пенітенціарних кримінальних правопорушень майже повністю нівелюються. Такий стан справ можна пояснити декількома факторами: по-перше, сучасна доктрина наук кримінально-правового циклу не оперує поняттям пенітенціарної безпеки, що призводить до формування різних підходів до його розуміння; по-друге, необхідно констатувати відсутність відпрацьованого механізму кримінологічного захисту пенітенціарної системи в сучасних умовах.

Серед науковців сьогодення існує думка, що пенітенціарна безпека складається з трьох основних напрямів: фізична безпека, динамічна безпека, процедурна безпека.

Як зазначає І. С. Яковець, динамічна безпека в установах виконання покарань – спосіб організації процесу виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі, який базується на розвитку позитивних взаємин із засудженими, їх зайнятості, встановленні довірливих стосунків з ними та ефективної комунікації, що приводить до обізнаності персоналу з процесами, які відбуваються в місці тримання засуджених. Концепція динамічної безпеки – це позитивні відносини, зв'язки та взаємодія між персоналом і засудженими, професіоналізм у зборі відповідної інформації, розуміння та поліпшення

соціального клімату у виправній установі, твердість та чесність, сприйняття особистої ситуації засудженого, спілкування, позитивні стосунки та обмін інформацією [9, с. 182].

Фізична безпека містить: стримувальні засоби (фізичні бар'єри, природний нагляд, охоронне освітлення); технічні засоби охорони та нагляду (сигналізація та датчики, відеоспостереження); контроль доступу (механічні та електронні системи доступу) системи ідентифікації та пропускний режим.

Процедурна безпека, яка містить: проведення обшуків та оглядів засуджених, території житлової та виробничої зон, транспортних засобів; огляд осіб, які проходять на територію, що охороняється; проведення перевірок наявності засуджених; локалізація та супровід засуджених; процедура прийому до установи і звільнення з установи [10, с. 68–69].

Аналіз наукових праць та підходів учених надає можливість констатувати, що *під пенітенціарною безпекою необхідно розуміти* стан нормативно-правової, організаційно-управлінської та матеріально-технічної захищеності пенітенціарної системи, який дозволяє гарантувати засудженим безпечні та комфортні умови відбування покарання у виді позбавлення волі, необхідні та достатні для досягнення результатів, передбачених за мету в кримінально-виконавчому законодавстві. Наведена дефініція надає можливість диференціювати напрями кримінологічного захисту пенітенціарної системи залежно від умовного/потенційного ризику на такі групи: 1) гарантування безпеки засуджених осіб від ризиків, зумовлених незадовільним матеріально-технічним станом установ виконання покарань; 2) забезпечення безпеки засуджених від кримінальних правопорушень, які вчиняються співробітниками установ виконання покарань; 3) гарантія безпеки засуджених від кримінальних правопорушень, які вчиняються іншими засудженими в умовах ізоляції (пенітенціарний рецидив); 4) забезпечення безпеки засуджених від непередбачуваних подій (стихійних лих, військових дій, епідемій/пандемій тощо).

Необхідно зауважити, що на сьогодні в механізм захисту прав та свобод засуджених було вдало інтегровано низку перспективних європейських новел, серед яких, зокрема, – громад-

ськість. Залучення громадськості в українській кримінологічній науці визнано актуальним способом здійснення факультативного впливу на кримінально протиправну діяльність у країні, в тому числі шляхом популяризації принципу нульової толерантності до порушення закону взагалі та кримінальних правопорушень зокрема.

У 2004 р. в Україні постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2004 р. № 429 було затверджено Положення про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах. До основних завдань таких комісій, серед інших було віднесено: 1) організацію та здійснення громадського контролю за дотриманням прав, основоположних свобод та інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань в установах виконання покарань; 2) проведення регулярних відвідувань установ виконання покарань з метою здійснення контролю і проведення перевірок стану дотримання прав, основоположних свобод та інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань в установах виконання покарань; ... 5) сприяння органам і установам виконання покарань у створенні належних умов для тримання засуджених, їх матеріально-побутовому та медико-санітарному забезпеченню, здійсненню оздоровчо-профілактичних заходів, підготовці засуджених до звільнення, залученню до такої діяльності громадських та благодійних організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян. Водночас у Положенні також є вказівка на те, що на період воєнного стану спостережною комісією може бути прийняте рішення про припинення відвідувань установ виконання покарань [11]. Варто звернути увагу на те, що ведення державою-агресором бойових дій є одним з головних дестабілізаторів політико-економічної ситуації в країні, що також негативно впливає на розвиток та реформування пенітенціарної системи. Особливий правовий режим воєнного стану призвів до тимчасового призупинення низки інноваційних проєктів, а також дії сталих правових інститутів, зокрема – інституту громадянського суспільства. Припинення відвідувань установ виконання покарань спостережною комісією,

навіть зі збереженням інших завдань значно знижує якість додаткового захисту прав і свобод засуджених осіб та є факультативним чинником інтенсифікації криміногенних загроз.

Останнім часом персоналом Державної кримінально-виконавчої служби скоювались кримінальні правопорушення, пов'язані з виконанням покладених на них службових обов'язків, характерною рисою яких було отримання матеріальної вигоди за вчинення певних дій, серед яких привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (стаття 191 Кримінального кодексу України), незаконний збут наркотичних засобів (стаття 307 Кримінального кодексу України), прийняття пропозицій, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (стаття 368 Кримінального кодексу України), зловживання впливом (стаття 369² Кримінального кодексу України) тощо.

Причинами такої соціально негативної ситуації можна вважати: 1) незадовільний рівень реалізації антикорупційної політики в установах виконання покарань; 2) відсутність уніфікованого вертикального механізму взаємодії персоналу установ виконання покарань із засудженими; 3) превалювання особистих інтересів персоналу установ виконання покарань над службовими; 4) неузгодженість між нормативно-правовими актами в частині особливостей реалізації кримінально-виконавчої політики.

На думку С. І. Халимона, провідне місце оперативних підрозділів у запобіганні злочинності в установах виконання покарань обумовлено такими обставинами: наявність кримінального досвіду в засуджених, які відбувають покарання в пенітенціарних установах; обізнаність багатьох засуджених про методи роботи правоохоронних органів (у тому числі оперативних підрозділів); наявність зазначеного співтовариства з його особливою кримінальною ідеологією; виникнення суперечностей у взаєминах між засудженими та персоналом; здатність засуджених ретельно приховувати наміри щодо продовження злочинної діяльності; латентність внутрішньогрупових кримінальних процесів у зазначеному співтоваристві в установах виконання покарань; наявність у засуджених певної «кваліфікації» під час вчинення окремих видів злочинів [12, с. 276].

До особливостей оперативно-розшукового запобігання в установах виконання покарань вчені відносять такі: переважна частина профілактичних заходів проводиться щодо засуджених, які, як правило, неодноразово відбувають покарання в місцях позбавлення волі; діяльність оперативних підрозділів установ виконання покарань здійснюється на основі Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» з особливостями, визначеними відомчими нормативно-правовими актами; профілактичні заходи оперативних підрозділів установ виконання покарань тісно пов'язані з виховним впливом на засуджених; більшість оперативно-профілактичних заходів проводиться негласно, проте в тісній взаємодії з гласними методами; територія, на якій проводяться профілактичні заходи, переважно обмежена установою виконання покарань; в установі виконання покарань право проводити оперативно-розшукові заходи надано тільки визначеним законом суб'єктам – оперативним підрозділам [13, с. 102–103].

Отже, доктринальні позиції свідчать про нагальну потребу як у реформуванні кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, так і переході до нових, більш прогресивних засобів та заходів боротьби з випадками пенітенціарного рецидиву серед засуджених і криміналізації персоналу установ виконання покарань.

Кримінологічне забезпечення пенітенціарної безпеки, в першу чергу, скероване на вдосконалення динаміки кримінально протиправної діяльності в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах. Водночас необхідно також зауважити, що у площині реалізації кримінологічної політики в умовах ізоляції неактуальним видається її звуження виключно до сталих засобів впливу. В цьому контексті доречно передбачати комплекс дій, серед яких заходи оперативно-розшукового, кримінально-виконавчого, кримінально-правового тощо запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються в установах виконання покарань. Особлива увага також має приділятися віктимологічному напряму кримінології, а у випадку вчинення суспільно небезпечних діянь, детермінованих неформальним осередком і внутрішньою специфічною культурою та звичаями

засуджених і поготів. Кореляція кримінологічного та віктимологічного впливу на криміногенний осередок в установі виконання покарань надасть можливість не тільки знизити кількість кримінальних правопорушень, а й унеможливити інші варіанти девіантної поведінки засуджених, зокрема, пов'язаних з наркотизацією та алкоголізацією, гральними залежностями, суїцидом тощо.

Спеціальні віктимологічні заходи запобігання має бути спрямовано на виявлення та усунення (нейтралізацію) причин та умов, які безпосередньо впливають на віктимізацію особи або певних соціальних груп у місцях несвободи, а також на недопущення (відвернення, припинення) реалізації їх віктимних властивостей. У межах цього напряму виокремлено та надано характеристику контролю за діяльністю персоналу місць несвободи щодо дотримання законності і внутрішнього порядку в процесі запобігання віктимізації та забезпечення особистої безпеки засуджених як діяльності визначених у законі суб'єктів за станом реалізації відповідних правових норм і приписів, спрямованих на виконання завдань, пов'язаних з конституційним правом особи на безпеку її життєдіяльності під час відбування визначеного судом кримінального покарання. До таких заходів віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи належать: нагляд; накладення стягнень; соціально-виховний вплив; заходи оперативно-розшукового, профілактичного (глава 16 КВК України) та медичного характеру; інші заходи, передбачені ст. 10 КВК України та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України, ДКВС України. Контроль за діяльністю персоналу місць несвободи щодо дотримання законності та внутрішнього порядку у процесі забезпечення особистої безпеки засудженого слід розуміти як діяльність визначених законом суб'єктів за рівнем реалізації відповідних правових норм і приписів, спрямованих на виконання завдань, пов'язаних з конституційним правом особи на безпеку її життєдіяльності під час відбування кримінального покарання, визначеного судом. Аналіз чинного кримінально-виконавчого й оперативно-розшукового законодавства України надає можливість виокремити такі види контролю в цьому напрямі: 1) прокурорський нагляд за виконанням

кримінальних покарань (ст. 22 КВК України); 2) відомчий контроль (ст. 23 КВК України); 3) контроль, який здійснюють під час відвідування місць несвободи Президент України, посадові особи органів державної влади (ст. 24 КВК України); 4) судовий контроль (ст. 4 КВК України); 5) громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань (ст. 25 КВК України); 6) міжнародний контроль [9]. Водночас необхідно зауважити, що наведений перелік не є вичерпним та може враховувати також інші заходи кримінологічного і віктимологічного впливу.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що до кримінологічних заходів, спрямованих на забезпечення пенітенціарної безпеки, необхідно віднести: 1) створення та запровадження програм, скерованих на запобігання віктимній поведінці засуджених до позбавлення волі; 2) посилення антикорупційних стратегій, зокрема, спрямування їх на своєчасну ідентифікацію та зниження корупційних ризиків при взаємодії персоналу установ виконання покарань із засудженими; 3) доопрацювання та інтеграцію комплексу заходів оперативно-профілактичного характеру, спрямованих на нейтралізацію криміногенних загроз в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; 4) запровадження міжнародного та зарубіжного досвіду взаємодії персоналу установ виконання покарань із засудженими; 5) розробку системи сучасних альтернативних позбавленню волі покарань, що необхідно для зменшення кількості засуджених осіб та остаточної переорієнтації кримінально-правової, кримінально-виконавчої та кримінологічної політики з ізоляції на здійснення дистанційного впливу на особу кримінального правопорушника.

Список використаних джерел

1. Кльован Н. В. Концепція кримінологічної функції режиму в місцях позбавлення волі. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. 768 с.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 2007. 424 с.

3. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2007. 32 с.
4. Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 18.05.2023).
5. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2022 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_zdisn_pravos_2022.pdf (дата звернення: 18.05.2023).
6. Кубрак Р. М. Окремі питання забезпечення правопорядку в установах виконання покарань. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. Одеса. 2019. № 41. Том 2. С. 84–87.
7. Дремін В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монографія. Одеса, 2009. 616 с.
8. Кримінально-виконавчий кодекс України : Кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 18.05.2023).
9. Яковець І. С. Динамічна безпека в установах виконання покарань як основа профілактики правопорушень. *Вісник кримінологічної Асоціації України*. Харків. 2015. № 3 (11). С. 180–187.
10. Боднар І. В., Кондратов Д. Ю., Кірієнко А. І. Види дозволених і заборонених предметів, виробів та речовин для використання засудженими в установах виконання покарань. *Вісник кримінологічної Асоціації України*. Харків, 2022. № 1 (26). С. 68–77.
11. Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 01.04.2004 р. № 429. Дата оновлення: 30.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-п#Text> (дата звернення: 18.05.2023).
12. Халимон С. І. Оперативно-розшукове запобігання злочинності в установах виконання покарань. *Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія)* : посібник / за ред. О. М. Джужи. Київ : Нац. академ. внутр. справ, 2013. С. 276–277.
13. Богатирьов А. І. Роль спеціально-кримінологічних заходів запобігання пенітенціарній злочинності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. Вип. 6. С. 99–105.

Kovalevskiy A.,

Senior lecturer of the Department of Legal and Special training,
Territorially Separate Branch „Kamianske Branch of the Academy
of the State Penitentiary Service”, Kamianske, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1970-8768;

Kovalevska I.,

Senior lecturer of the Department of professional education,
Territorially Separate Branch „Kamianske Branch of the Academy
of the State Penitentiary Service”, Kamianske, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5420-308X

CRIMINOLOGICAL PROVISION OF PENITENTIARY SECURITY IN UKRAINE

This article deals with problems of development assistance of penitentiary system which directly correlates with necessity in establishment into national criminal and executive practice of international and European standards of administration of justice in particular in the part of establishment of optimal balance between grave criminal offences and punishment especially if we speak about imprisonment. Authors focus attention that into today's mechanism of security of convict rights and freedoms was successfully integrated the number of prospective European novelties, among which the public. Involvement of the public in Ukrainian criminological science was found as an actual method of carrying out facultative influence on criminal activities in the state, including by popularization of the principle of zero tolerance for breaks of law in general and in criminal law. It is noted that we need to pay attention to victimological orientation in criminology and in the case of committing socially dangerous acts determined by an informal society and internal specific culture and customs of convicts. It is indicated that correlation of criminological and victimological influence on criminal society in penitentiary institution will give an opportunity to reduce amount of criminal offences and to prevent other variants of convicts' deviant behavior related to alcohol and gambling addictions, suicide etc. It is summarized that we need to reform criminal and criminal executive law and to shift to new and more progressive means and messieurs of fight with penitentiary recidivism among convicts and personal's criminalization in penitentiary institutions. Authors proposed criminological messieurs for providing penitentiary security.

Key words: penitentiary security, criminological providing, criminal offences, punishment, imprisonment, convicts, penitentiary institutions.

References

1. Klovan, N. V., Kozachenka, O. V., Streltsova, Ye. L. (2016), "Conception of regime's criminological function in places of imprisonment", *Legal influence on illegal behavior: actual facets*, NU

«ОІА», Department of criminal law and other criminal law disciplines, Mykolaiv, pp. 552–574.

2. Zakaliuk, A. P. (2007), *Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice* : in 3 books, Book 1, Kyiv.

3. Kolb, O. H. (2007), Penitentiary institution as a subject of preventing criminal offences: auto abstract of dissertation for the degree of Doctor of Law : PhD in Law Thesis, Kyiv.

4. Ukraine (2022), *Penitentiary reform strategy for the period up to 2026*, the Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-p#Text>.

5. Analysis of the state of justice in criminal proceedings and cases of administrative offenses in 2022, available at: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_z_disn_pravos_2022.pdf.

6. Kubrak, R. M. (2019), "Some issues of law enforcement in penitentiary institutions", *Scientific Bulletin of the International Humanities University*. Series: Jurisprudence, No. 41, Tom 2, pp. 84–87.

7. Dremin, V. N. (2009), "Crime as a social practice: institutional theory of criminalization of society" : monograph, *Law literature*, Odesa Law Academy, Odesa.

8. Ukraine (2003), *Criminal and executive code of Ukraine*: Code of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

9. Yakovets, I. S. (2015), "Dynamic security in penitentiary institutions as the basis for the prevention of offenses", *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, No. 3 (11), pp. 180–187.

10. Bodnar, I. V., Kondratov, D. Iu. and Kirienko, A. I. (2022), "Types of permitted and prohibited items, products and substances for use by convicts in penitentiary institutions", *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, No. 1 (26), pp. 68–77.

11. Ukraine (2004), *Regulations on Supervisory Commissions*, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-п#Text>.

12. Khalymon, S. I. (2013), "Operational-search crime prevention in penitentiary institutions", *Criminological principles of crime prevention in penitentiary institutions of Ukraine (penitentiary criminology)*: manual / in O.M. Dzhuzha (Ed.), NAIA, Kyiv, pp. 276–277.

13. Bohatyrov, A. I. (2015), "The role of special criminological measures to prevent penitentiary crime", *Actual problems of native jurisprudence*, Issue 6, pp. 99–105.

УДК 343.81

DOI 10.32755/sjlaw.2023.03.021

Кубрак Р. М.,

кандидат юридичних наук, заступник начальника кафедри
правової та спеціальної підготовки,
Територіально відокремлене відділення «Кам'янська
філія Академії Державної пенітенціарної служби»,
м. Кам'янське, Україна
ORCID: 0000-0002-9912-098X;

Сегеда В. М.,

начальник центру професійної освіти,
Територіально відокремлене відділення «Кам'янська філія
Академії Державної пенітенціарної служби»,
м. Кам'янське, Україна
ORCID: 0000-0003-2746-0552

ОКРЕМІ ПИТАННЯ СТАНУ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті авторами розглянуто окремі характеристики злочинності неповнолітніх осіб протягом останніх десяти років. За результатами дослідження констатовано, що серед вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень спостерігається превалювання правопорушень з корисливих мотивів, що також є характерним для дорослих правопорушників та урбанізований характер злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: засуджена неповнолітня особа, позбавлення волі, персонал установ виконання покарань, ресоціалізація, виховна колонія, запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, пенітенціарна злочинність.

Постановка проблеми. Неповнолітні особи, які вчинили кримінальні правопорушення, становлять чисельну, окрему складну категорію, яка має свої специфічні риси, що вирізняють її з-поміж інших правопорушників та засуджених.

З 2014 р. по 2023 р. виявлено 185 660 неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення [1, с. 25; 2]. Що становило в різні роки від 10,31 до 2,68 % від загальної кількості осіб, яких виявлено за вчинення кримінальних правопорушень. При цьому з 2014 р. по 2023 р. неповнолітніми вчинено 43 093 кримінальні правопорушення, за якими провадження надіслані до суду [2].

До того ж необхідно вказати, що неповнолітні правопорушники при неефективних профілактичних заходах повторно вчиняють кримінальні правопорушення, а згодом поповнюють ряди професійної злочинності. У середньому, щорічно кожному шостому засудженому неповнолітньому судами встановлюється покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Покарання, що пов'язані з ізоляцією, зменшують можливість вчинення засудженою особою повторних злочинів і водночас, як фонове явище, чинять на неї певний криміногенний вплив, що полягає в удосконаленні свого кримінального досвіду під впливом негативно спрямованих засуджених. Неповнолітні правопорушники потребують особливої уваги як психологічно незрілі та остаточно соціально несформовані особистості.

При цьому слід врахувати той факт, що на динаміку злочинності неповнолітніх мають суттєвий вплив не тільки фактори, які впливають на злочинність у цілому, а й окремі, що визначають зміни в показниках здебільшого злочинності неповнолітніх осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблемам неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та відбували покарання в установах виконання покарань, присвячені праці зарубіжних і вітчизняних учених-кримінологів, фахівців кримінально-виконавчого, кримінального права та процесу, а саме: Е. О. Алауханова, М. І. Бажанова, А. М. Бабенка, Л. В. Багрій-Шахматова, О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, Ю. В. Бауліна, Л. І. Божович, В. І. Борисова, В. К. Грищука, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, С. Ф. Денисова, О. М. Джужи, В. П. Ємельянова, Е. Еріксона, А. П. Закалока, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кулика, В. В. Леня, О. М. Литвинова, С. Я. Лихової, В. О. Меркулової, М. І. Панова, А. В. Савченка, В. Я. Тація, Дж. Ф. Шеллі, Г. Й. Шнайдера, Н. С. Юзікової та інших. Проте доводиться констатувати, що в наукових дослідженнях поіменованих учених питання порушені в цій науковій статті висвітлювались дотично в розрізі інших наукових проблем. Незважаючи на численні наукові праці, присвячені проблемам злочинності неповнолітніх та заходам протидії і запобігання, на сьогодні залишаються актуальними комплексні дослідження проблем злочинності не-

повнолітніх, що обумовлено постійною динамікою її показників і характеристик.

Метою статті є аналіз окремих характеристик стану злочинності неповнолітніх. Дослідження динамічних змін кількісних показників цього виду злочинності протягом останніх десяти років.

Виклад основного матеріалу. Віковий фактор є одним з ключових з-поміж тих, що впливають на вчинення правопорушень. У кримінологічній літературі неодноразово відзначалося, що особи молодіжного віку вирізняються більшою кримінальною активністю. Своєю чергою злочинність неповнолітніх є прямим відображенням злочинності осіб молодіжного віку, оскільки психологічно несформовані неповнолітні намагаються повторити патери поведінки старшого покоління правопорушників, з наступним поповненням злочинності дорослих. Яскравим прикладом спадковості вказаного вище явища є стрімке зростання середньорічної кількості неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення у 1960–1990 рр. Протягом 2013–2022 рр. спостерігається тенденція щодо значного зменшення кількості неповнолітніх осіб, які вчиняли кримінальні правопорушення, та, як наслідок, засуджувалися судом з призначенням покарання. Зокрема, у 2013 р. обліковано 8 781 кримінальне правопорушення, вчинених неповнолітніми або за їх участю, що становило 1,56 % від загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень, у 2014 р. – 7 467 (1,41 %), у 2015 р. – 7 171 (1,27 %), у 2016 р. – 5 230 (0,88 %), 2017 р. – 5 608 (1,07 %), 2018 р. – 4 750 (0,98 %), 2019 р. – 4 088 (0,92 %), 2020 р. – 3 708 (1,03 %), 2021 р. – 3 247 (1,01 %), 2022 р. – 1 824 (0,50 %) [2]. Як бачимо, попри значне кількісне зменшення облікованих кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами або за їх участю, майже в 3,5 рази, їх питома вага тривалий період залишається сталою у середньому на рівні одного відсотка.

При цьому необхідно зазначити, що серед зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, переважають злочини середньої тяжкості у 2013 р. – 3 967, тяжкі злочини – 3 780, злочини невеликої тяжкості – 905; у 2014 р. – 3 440, 3 304, 634 відповідно; у 2016 р. – 2 469, 2 153, 533;

у 2017 р. – 2 516, 2 383, 592; 2018 р. – 2 279, 1 861, 518; 2019 р. – 2 021, 1 554, 459; у 2015 р. вчинено переважно тяжкі злочини 3 304, середньої тяжкості – 3 142, невеликої тяжкості – 597; 2020 р. – 1 634, 638 кримінальних проступків, 441 нетяжких злочинів; 2021 р. – 1 318, 916, 850 відповідно; 2022 р. – 1 118, 380, 235 [2].

Здебільшого вказані правопорушення вчинено неповнолітніми в громадських місцях, у містах та селищах міського типу, 2013 р. – 6 242 або 71,09 %, від загальної чисельності вчинених кримінальних правопорушень неповнолітніми; у 2014 р. – 5 155 або 69,04 %; у 2015 р. – 4 661 або 65,00 %; у 2016 р. – 3 471 або 66,37 %; у 2017 р. – 3 906 або 69,65 %; у 2018 р. – 3 361 або 70,76 %; у 2019 р. – 2 837 або 69,40 %; у 2020 р. – 2 547 або 68,69 %; 2021 р. – 2 234 або 68,80 %; 2022 р. – 1 217 або 66,72 % [2]. Щодо географії злочинності неповнолітніх необхідно зазначити, що показники схожі з показниками злочинності повнолітніх осіб, і протягом досліджуваного періоду найбільше зареєстровано кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, в м. Києві, Одеській, Харківській, Дніпропетровській, Вінницькій, Житомирській, Миколаївській областях.

У структурі злочинності неповнолітніх превалюють кримінальні правопорушення проти власності, у 2013 р. неповнолітніми вчинено 6 366 таких правопорушень, або 72,50 % від загальної кількості вчинених неповнолітніми чи за їх участю, у 2014 р. – 5 531 (74,07 %), у 2015 р. – 5 442 (75,89 %), у 2016 р. – 4 044 (77,32 %), 2017 р. – 4 158 (74,14 %), 2018 р. – 3 551 (74,76 %), 2019 р. – 3 013 (73,70 %), 2020 р. – 2 399 (64,70 %), 2021 р. – 2 131 (65,63 %), 2022 р. – 1 065 (58,39 %); кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи 2013 р. – 758 (8,63 %), у 2014 р. – 584 (7,82 %), у 2015 р. – 512 (7,14 %), у 2016 р. – 472 (9,02 %), 2017 р. – 491 (8,76 %), 2018 р. – 452 (9,52 %), 2019 р. – 420 (10,27 %), 2020 р. – 400 (10,79 %), 2021 р. – 396 (12,20 %), 2022 р. – 268 (14,69 %); кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту у 2013 р. – 739 (8,42 %), у 2014 р. – 696 (9,32 %), у 2015 р. – 583 (8,13 %), у 2016 р. – 341 (6,52 %), 2017 р. – 332 (5,92 %), 2018 р. – 262 (5,52 %), 2019 р. – 232 (5,68 %), 2020 р. – 287 (7,74 %),

2021 р. – 211 (6,50 %), 2022 р. – 118 (6,47 %); кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у 2013 р. – 383 (4,36 %), у 2014 р. – 265 (3,55 %), у 2015 р. – 257 (3,58 %), у 2016 р. – 126 (2,41 %), 2017 р. – 175 (3,12 %), 2018 р. – 186 (3,92 %), 2019 р. – 117 (2,86 %), 2020 р. – 263 (7,09 %), 2021 р. – 237 (7,30 %), 2022 р. – 220 (12,06 %); кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності у 2013 р. – 269 (3,06 %), у 2014 р. – 202 (2,71 %), у 2015 р. – 149 (2,08 %), у 2016 р. – 101 (1,93 %), 2017 р. – 199 (3,55 %), 2018 р. – 134 (2,82 %), 2019 р. – 124 (3,03 %), 2020 р. – 151 (4,07 %), 2021 р. – 97 (2,99 %), 2022 р. – 36 (1,97 %) [2]. До 1 % кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

Нами визначено високий коефіцієнт корисливої злочинності серед неповнолітніх правопорушників. Ми повністю погоджуємося з позицією Н. С. Юзікової щодо обґрунтування вказаного явища тим, що соціалізація неповнолітніх являє собою процес формування потреб та інтересів, засвоєння ними певної системи соціально-правових норм, цінностей та знань, які дають можливість функціонування дитині як повноцінному члену суспільства. Виходячи з цього, потреби та інтереси неповнолітніх правопорушників, головним чином, носять матеріально-речовий характер, обумовлений недостатнім формуванням системи цінностей і норм щодо прийнятого задоволення потреб та інтересів дитини. Неповнолітні особи, які вчинили злочин, більше ніж дорослі, знаходяться під сильним впливом криміногенного фактору матеріальної залежності [3, с. 84].

За останні десять років у три рази зменшилась кількість кримінальних правопорушень, здебільшого розбоїв, вчинених неповнолітніми та за їх участі, з використанням холодної чи вогнепальної зброї з 28 випадків у 2013 р. до 8 випадків у 2019 р. та 9 випадків у 2022 р. [2].

Нами встановлено, що найбільш кримінально активними є групи неповнолітніх у віці від 16 до 17 років. Представники вказаної групи складають більше половини неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Зазначена тенденція

є сталою протягом досліджуваного періоду, 2013–2022 рр. Одним з факторів, що впливає на переважну чисельність неповнолітніх вказаної групи, є передбачені кримінальним законодавством обмеження щодо притягнення осіб у віці 14–16 років до кримінальної відповідальності.

За даними судової статистики, більше половини неповнолітніх засуджено за тяжкі та особливо тяжкі злочини. Майже кожен третій підліток вчинив злочин групою осіб [4]. Зокрема, за вчинення кримінальних правопорушень засуджено неповнолітніх осіб у 2014 р. – 4 875 (питома вага від числа всіх засуджених осіб – 2,71 %), у 2015 р. – 4 589 (4,8 %), у 2016 р. – 3 474 (4,6 %), 2017 р. – 3 088 (4 %), 2018 р. – 2 798 (3,8 %), 2019 р. – 2 406 (3,4 %) [4], 2020 р. – 2 048 (3 %), 2021 р. – 1 695 (2,6 %), 2022 р. – 997 (2 %) [5]. Виходячи з вищенаведених статистичних даних також можна зробити висновок, що за останні десять років в 4,9 раз зменшилась кількість неповнолітніх, які засуджувались за вчинення кримінальних правопорушень.

Кількість неповнолітніх засуджених до найсуворішого для них кримінального покарання, позбавлення волі на певний строк, з 2004 р. по 2013 р. зменшилась в 3,6 рази [6, с. 225]. У порівнянні, з 2004 р. по 2022 р. кількість засуджених неповнолітніх до позбавлення волі скоротилась у 27,5 разів. Що свідчить про позитивну тенденцію до застосування судами стосовно цієї категорії правопорушників покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Необхідно зазначити, що в переважній більшості постановлених вироків термін покарання у виді позбавлення волі сягав від 2 до 5 років.

Вживання наркотичних засобів та алкоголю значно підвищують ризик вчинення кримінальних правопорушень, а особливо, коли йдеться про неповнолітню, ще психологічно несформовану особу. Під час проведення дослідження ми дійшли висновку, що для неповнолітніх правопорушників не є характерним вчинення злочинів у стані наркотичного сп'яніння і лише до десяти таких випадків фіксується щорічно.

За досліджуваний період серед виявлених осіб, які вчинили наркозлочини, в середньому близько 1 % становлять неповнолітні особи [7, с. 126].

Проте значно різняться показники вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень у стані алкогольного сп'яніння, хоча за останні десять років вони значно знизилися і в кількісному з понад 500 випадків у 2013 р. до 37 в 2022 р. і в процентному співвідношенні із загальною кількістю засуджених неповнолітніх, з 10,81 % в 2013р. до 3,71 % в 2022 р.

У структурі злочинності неповнолітніх, як, до речі, і в структурі злочинності дорослих, значно менше осіб жіночої статі. При цьому необхідно зазначити, що, незважаючи на значне зменшення серед засуджених кількості неповнолітніх осіб жіночої статі, з 447 у 2014 р. до 87 у 2022 р. їх питома вага з-поміж засуджених неповнолітніх є доволі сталою протягом усього періоду, і становила 9,17 % у 2014р. та 8,73 % у 2022 р. До порівняння, за досліджуваний період середній показник процентного співвідношення жінок серед дорослих правопорушників вищий і становить 11,71 %.

Як бачимо, за останні десять років спостерігається стале зменшення більшості чисельних показників злочинності неповнолітніх осіб. Закономірним наслідком цих процесів є значне скорочення кількості засуджених неповнолітніх, які тримаються в установах виконання покарань. Що, своєю чергою, стало наслідком оптимізації 9 з 10 виховних колоній. За даними Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань, на кінець 2022 р. у державній установі «Кременчуцька виховна колонія» відбували покарання 46 засуджених неповнолітніх (кінець 2021 року – 51 засуджений неповнолітній). З 2013 р. кількість засуджених у виховних колоніях знизилась у 17 разів, а з 2007 р. – в 39 разів.

З початку 2022 р. до державної установи «Кременчуцька виховна колонія» прибуло 38 неповнолітніх засуджених, у 2021 р. – 62. Вибуло 43 засуджених, у 2021 р. – 74. У виховній колонії відбувають покарання переважно засуджені за корисливі злочини, у віці від 17 до 18 років, з терміном покарання від 3 до 5 років та більше, що прямо корелюється із загальними показниками злочинності неповнолітніх. З них 83 % не мали повноцінної опіки і виховання, оскільки мешкали та виховувались у неповній сім'ї, як правило, низького матеріального статку.

Показовим є те, що більше половини засуджених неповнолітніх (51 %) звільняються умовно-достроково від відбування покарання. Що свідчить про готовність правопорушників зазначеної категорії в умовах соціального середовища з елементами зовнішнього контролю з боку персоналу установи виконання покарань та вимог дисципліни дотримуватися встановлених правил і норм поведінки. Як показує практика, найкращі результати ресоціалізації має робота персоналу установ саме з неповнолітніми засудженими.

За результатами проведеного дослідження кількісних показників злочинності неповнолітніх та їх змін ми прогнозуємо, що динаміка щодо зменшення показників злочинності неповнолітніх у цілому залишиться сталою, але скоріше всього зменшиться розмір щорічних кількісних змін. При цьому елементи гуманності та декриміналізації надалі впроваджуватимуться в каральній політиці стосовно неповнолітніх правопорушників. Враховуючи умови воєнного стану в нашій державі, у структурі цього виду злочинності можливі зміни в її географії, незначне зростання за окремими показниками, зокрема щодо правопорушень, вчинених з використанням зброї та вибухових пристроїв, вчинених групою осіб та за участі дорослих.

Висновки. Проаналізувавши кількісно-якісні показники злочинності неповнолітніх та їх динаміку за останні десять років, ми дійшли таких висновків:

– кількісні показники в цілому протягом досліджуваного періоду знижуються щороку, а в порівнянні з попередніми періодами зменшились в рази, що є, безумовно, позитивною тенденцією;

– сучасна злочинність неповнолітніх порівняно зі злочинністю радянського періоду характеризується певними новаціями, вона значно трансформувалась як за кількістю вчинених кримінальних правопорушень, так і за їх видами, характером вчинення, мотивом протиправної поведінки, кількістю осіб, які їх вчинили, та засуджених. Водночас залишаються сталими сутність, природа феномена злочинності неповнолітніх та криміногенні фактори, що зумовлюють якісну визначеність цього явища;

– кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами або за їх участю, за дослі-

джуваний період зменшилась майже в 3,5 рази, їх питома вага тривалий період залишається сталою у середньому на рівні одного відсотка;

– тривалий час залишається незмінною кримінологічна структура злочинності неповнолітніх, яка схожа зі структурою злочинності дорослих, і характеризується в переважній більшості кримінальними правопорушеннями проти власності і проти життя та здоров'я, при цьому питома вага останніх зростає; серед кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, останніми роками переважають тяжкі та особливо тяжкі злочини;

– у три рази зменшилась кількість кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми та за їх участі, з використанням холодної чи вогнепальної зброї;

– суб'єкти протиправної діяльності переважно представлені неповнолітніми особами чоловічої статі у віці від 16 до 17 років, серед яких за останні десять років майже в п'ять разів зменшилась кількість осіб, які раніше засуджувались за вчинення кримінальних правопорушень;

– для неповнолітніх осіб є не характерним вчинення кримінальних правопорушення в стані наркотичного сп'яніння, але в той же час значна частина правопорушень вчинялась у стані алкогольного сп'яніння, до того ж майже кожен третій підліток вчинив злочин групою осіб;

– низхідна динаміка кількісних показників злочинності неповнолітніх має наслідком зменшення в 3,6 рази серед них засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Незважаючи на загальну позитивну тенденцію зниження показників злочинності неповнолітніх осіб, які обумовлені різними факторами, ця проблематика потребує подальшого систематичного дослідження і комплексного підходу в запобіганні та профілактиці. При цьому потребують постійного моніторингу фактори, в тому числі і існуючі в умовах воєнного стану, які впливають на її характер, сутність та мотиваційний зміст.

Список використаних джерел

1. В'юнник М. В., Карчевський М. В., Арланова О. Д. Кримінально-правове регулювання в Україні: реалії та перспективи (аналітичний матеріал). Харків : Право, 2020. 212 с.

2. Генеральна прокуратура України. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення: 15.03.2023).

3. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй : монографія. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2016. 510 с.

4. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2014–2018 роках. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zvi/Analiz_zdisn_pravos_2021.pdf (дата звернення: 10.03.2023).

5. Судова статистика. Звітність щодо стану здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами. URL: https://court.gov.ua/insho./csudova_statystyka/ (дата звернення: 10.03.2023).

6. Кубрак Р. М., Лень В. В Кримінально-виконавча характеристика засуджених з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк : монографія. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2018. 272 с.

7. Кубрак Р. М., Малишко М. Г. Окремі характеристики суб'єкта кримінального правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин. *Law. State. Technology*. 2022. № 1. С. 123–129.

Kubrak R.,

PhD in Law, Deputy Head of the Department
of Legal and Special Training,

Territorially Separated Branch "Kamianske branch of the Academy
of the State Penitentiary Service",

Kamianske, Ukraine

ORCID: 0000-0002-9912-098X;

Sheda V.,

Head of the Professional Development Center, Territorially Separated
Branch "Kamianske Branch of the Academy

of the State Penitentiary Service", Kamianske, Ukraine

ORCID: 0000-0003-2746-0552

PARTICULAR ISSUES OF JUVENILE DELINQUENCY

In the article on the basis of the analysis the authors determine the dynamic changes over the past ten years in certain indicators of juvenile delinquency. The positive dynamics of reduction of the main quantitative indicators of juvenile delinquency is determined. In particular, the author provides a criminal law characterization of criminal offenses committed by juveniles. Among the criminal

offenses committed by juveniles, there is a prevalence of offenses committed for mercenary motives, which is also characteristic of adult offenders.

In the structure of juvenile delinquency, a significant numerical predominance of males is noted, but despite a significant numerical decrease in the number of female juvenile offenders, their share has remained relatively stable over the past ten years. More than half of the convicted juveniles serving their sentence in an educational colony comply with the established procedure for serving their sentence, prove their correction and are released on parole. Based on the results of the study, the authors conclude that the dynamics of reducing juvenile delinquency rates will remain stable in general, but the amount of annual quantitative changes will most likely decrease. At the same time, the elements of humanity and decriminalization will be further implemented in the punitive policy towards juvenile offenders.

Key words: *convicted juvenile, imprisonment, criminal offenses, personnel of penitentiary institutions, resocialization, educational colony, crime, prevention of criminal offenses.*

References

1. Viunnyk, M. V. (2020), "Criminal law regulation in Ukraine: realities and prospects (analytical material)", Law, Kharkiv.
2. Prosecutor General's Office of Ukraine > Statistical information on the state of crime and results of prosecutorial and investigative activity > Unified report on criminal offences, available at: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (accessed 15 march 2023).
3. The state of administration of justice in criminal proceedings and cases of administrative offences in 2014–2018, available at: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zvi/Analiz_zdisn_pravos_2021.pdf (accessed 10 march 2023).
4. Ukraine (2023), Court statistics>Reporting on the state of administration of justice by local and appellate courts, available at: https://court.gov.ua/inshe./csudova_statystyka/ (accessed 10 march 2023).
5. Kubrak, R. M. and Len, V. V. (2018), "Criminal-executive characteristics of convicts with mental disabilities to imprisonment for a certain term" : a monograph, Publisher Bila K. O., Dnipro.
6. Yuzikova, N. S. (2016), "Juvenile Delinquency: Peculiarities, Current Trends and Measures to Prevent and Counteract It : monograph", Publisher Bila K. O., Dnipro.
7. Kubrak R. M. and Malysenko M. H. (2022), "Certain characteristics of the subject of a criminal offence in the field of illicit trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances", *Law. State. Technology*, Vol. 1, pp. 123–129.

УДК 342

DOI 10.32755/sjlaw.2023.03.032

Кучук А. М.,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та методики викладання правознавства, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, м. Суми, Україна

ORCID: 0000-0002-5918-2035;

Пекарчук В. М.,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0002-7750-1474

ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ

Висвітлено проблематику поширення явища конституціоналізму на між-державні об'єднання. Зазначено, що явище конституціоналізму характеризується переважно саме через його внутрішньодержавне значення і відповідно як таке, що не виходить за межі конкретної держави.

Резюмовано, що питання виходу конституціоналізму за внутрішньодержавні межі стає об'єктом інтенції вітчизняної правничої науки та потребує комплексного дослідження.

Ключові слова: держава, інтеграція, Європейський Союз, конституціоналізм, людські права, міжнародна організація, публічна влада, суверенітет.

Постановка проблеми. До 2014 року питання конституціоналізму розглядалось вітчизняною правничою наукою дещо догматично. Однак збройна агресія росії та окупація нею частини території України стали тим чинником, що актуалізував означену нами проблематику, змусивши наукову спільноту переоцінити підходи до розуміння основ державності, конституції, конституціоналізму та ін.

Наголосимо, що саме в цьому контексті в багатьох закладах вищої освіти зміст навчальної дисципліни «Конституційне право України» було переосмислено та запроваджено викладання дисципліни «Конституційне право», в межах якої вже конституційно-правові інститути не розглядаються окремо через наці-

ональну систему права, окремо через системи права інших держав або типів систем права.

Наведене вказує на зосередженні уваги вітчизняної конституційно-правової доктрини на тих правових явищах, що виходять за внутрішньодержавні межі, на їх гармонізації, що посилювалась в умовах інтеграційних процесів.

Водночас слід також вказати на те, що останніми роками у вітчизняному правовому дискурсі зростає кількість публікацій, присвячених дослідженню конституціоналізму окремих міжнародних організацій, маємо на увазі передусім конституціоналізм Європейського Союзу, що також вказує на вихід проблематики конституціоналізму за внутрішньодержавні межі та набуття тематикою транснаціонального характеру. Хоча такий підхід виходить за межі усталеного сприйняття конституціоналізму як такого, що характеризує відповідне явище в межах окремої держави.

В умовах відстоювання конституційних цінностей, захисту територіальної цілісності та відновлення суверенітету на звільнених від окупації територіях питання конституціоналізму набуває особливої ваги і потребує комплексного дослідження, що посилює актуальність обраної нами тематики.

Додамо, що дослідження конституціоналізму є чинником подальшої розбудови України як правової держави та втілення в суспільні відносини вимог верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як ми зазначили, питання конституціоналізму в цілому періодично було предметом дослідження вітчизняних науковців у галузі конституційного права. Однак до недавнього часу воно розглядалось суто у внутрішньодержавному аспекті.

Процеси євроінтеграції зокрема та глобалізації загалом стали чинником виходу цього питання за межі окремої держави. Серед вітчизняних учених, які займаються гносеологією вказаної проблематики, слід згадати О. Батанова, М. Воронова, Г. Зубенко, Т. Кагановську, М. Козюбру, М. Марчука, М. Савчина, В. Сergyгін, С. Сergyгін та ін.

Зазначимо, що доволі системно основні здобутки вітчизняних правників щодо пізнання окресленої тематики висвітлено

в межах публікації матеріалів проведеної нещодавно окремими закладами вищої освіти та науковими установами міжнародної конференції на тему «Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України» [1].

В основу нашого дослідження покладено висновок Т. Кагановської про те, що «багаторівневий конституціоналізм стосується ролі особистості у формуванні конституційного правопорядку багаторівневої політичної системи, якою є ЄС» [2, с. 9].

Не можна оминати увагою і тезу С. Серьогіної, яка стала підґрунтям для нашого дослідження транснаціонального характеру конституціоналізму. Так, на думку вченої, «Союз стурбований тими самими фундаментальними конституційними питаннями, які до європейської інтеграції були обмежені рамками держави. Регулювання та обмеження влади, система стримувань і противаг, захист фундаментальних прав і свобод, майже будь-яка інша конституційна проблема – усе це посіло важливе місце в європейському порядку денному» [3, с. 69].

Методологічне значення осмислення конституціоналізму як явища не тільки внутрішньодержавного мають положення, сформульовані В. Серьогіним. Вказаний учений доволі чітко визначає актуальність цієї тематики, зазначаючи, що: «Протягом останніх десятиліть спостерігається невинне зростання посилення на конституціоналізацію ЄС як у науковій літературі, так і в політичних коментарях» [4, с. 69].

Мета статті полягає у висвітленні транснаціоналізації конституціоналізму як об'єкта пізнання вітчизняної правничої науки.

Виклад основного матеріалу. Наголосимо, що зазвичай явище конституціоналізму характеризується переважно саме через його внутрішньодержавне значення і відповідно як таке, що не виходить за межі конкретної держави. Тож цілком логічним є питання про можливість чи неможливість розгляду конституціоналізму через його зовнішній (або транснаціональний) аспект.

Доволі часто конституціоналізм (особливо в умовах превалювання юридичного позитивізму) пов'язується з наявністю цілої низки нормативно-правових актів. Так, зазвичай у навчальній (і не тільки) юридичній літературі під час висвітлення питання конституціоналізму наводяться окремі акти законодав-

ства та їх характеристика; при цьому можуть згадуватися історичні пам'ятки, наприклад, Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом... та деякі ін. Однак не вказується на сутнісний аспект конституціоналізму, «розмивається» зміст цього правового явища.

До того ж, на нашу думку, таке викладення цієї тематики підсвідомо спрямовує до юридичного позитивізму, оскільки пов'язує конституціоналізм саме із законодавством, з результатом діяльності та волевиявлення органів державної влади.

У цьому аспекті слід також згадати, що вже неоднаразово вказувалось раніше на сприйнятті значною частиною населення України законодавства, що проявилось у народних прислів'ях: «Закон як дишло, куди повернеш – туди і вийшло», «Закон, як павутина: джміль проскочить, а муха заплутається», «Закони добрі, та судді лихі», «Хто не знає законів, той тільки не порушує їх», «Не підмажеш – не поїдеш», «Рука руку миє» та ін. [5, с. 48].

Однак акцентуємо увагу на тому, що сутність конституціоналізму полягає передусім в обмеженні органів публічної влади. Витоки конституціоналізму закладені в договірній концепції походження держави та теорії суспільного договору. Остання передбачає свого роду угоду між населенням та публічною владою про засади функціонування суспільства і повноваження самої влади. Отже, йдеться про те, що через цю угоду реалізується установча влада народу, який і уповноважує публічну владу на забезпечення нормальних умов функціонування суспільства, а тому державна влада є похідною від влади народу і ця угода (конституція) є актом реалізації установчої функції народу. Це не закон у тому сенсі, у якому ми зазвичай розуміємо цей термін. Це не акт органу законодавчої влади. Не державна влада сама себе уповноважує, визначає як їх діяти, це робить народ через визначення меж діяльності публічної влади.

Саме тому конституція, як акт реалізації установчої влади народу, встановлює правила і принципи, за якими функціонує держава, а також гарантує людські права та основоположні свободи. Конституція також визначає засади поділу влади між різними органами, систему стримувань і противаг тощо.

Зважаючи на вказане, цілком очевидним є те, що конституціоналізм характеризують такі положення:

1. Обмеження державної влади (запобігання свавілля публічної влади). Як межі діяльності публічної влади зазвичай розглядаються *людські права*, для забезпечення яких і створюється держава, які й визначають спрямованість функціонування держави. Доречно наголосити, що в цьому ми бачимо природний характер людських прав та їх первинність щодо діяльності держави, законодавства і законів. Саме тому не має значення (у контексті виконання обов'язків держави), чи закріплено в законі конкретне людське право, чи ні. Наявність прав не може ставитись у залежність від тексту закону, від волевиявлення державного органу. У цьому контексті викликає певне незрозуміння використання, наприклад, такого терміна як «конституційні права», який, на нашу думку, певною мірою спотворює сутність людських прав, які не належать до окремої галузі чи сфери права.

Крім цього, державна влада обмежена самою *конституцією*, яка і визначає засади її функціонування, спрямованість і межі діяльності. Звідси цілком очевидний висновок про те, що закон не може суперечити конституції (як акту реалізації установчої влади народу).

Окремо слід згадати про цінності, які також мають розглядатися (розглядаються) як межі діяльності органів публічної влади. Людські права також є цінністю відповідного суспільства, однак згадаємо також людську гідність та правовладдя.

2. Поділ влади. Конституція передбачає поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову. Такий поділ забезпечує збалансованість і контроль між органами державної влади та запобігає зловживанням владою.

Наведені положення вказують на тісний зв'язок явища конституціоналізму з державою і публічною владою. А це повертає нас до питання, поставленого на початку дослідження – про транснаціональний характер конституціоналізму.

Аналіз правничої наукової літератури дозволяє виокремити у цілому два основних аспекти можливого розгляду цієї проблематики.

По-перше, йдеться про наднаціональний характер конституціоналізму в контексті аксіологічного сприйняття. Маємо на увазі те, що основні положення конституціоналізму знаходять свій вияв у багатьох державах. Так, демократичні держави не можуть не виходити з постулату обмеження та поділу публічної влади, людських прав як природних можливостей, що визначають межі діяльності державної влади та ін.

У цьому контексті згадуються слова відомого політолога, політичного діяча Збігнева Бжезінського про те, що Європа не може стати однонаціональним утворенням через стійкість різноманітних національних традицій, але вона може стати тим об'єднанням, яке через спільні політичні органи виражатиме поділювані ними демократичні цінності [6, с. 72].

Насправді важко виокремити, наприклад, у Конституції України ті положення (у аксіологічному вимірі), які властиві саме устрою Української держави.

По-друге, йдеться про можливість існування конституціоналізму на рівні міждержавних утворень, у першу чергу мається на увазі Європейський Союз. У цьому аспекті зазвичай використовується термін «багаторівневий конституціоналізм» та згадується Інгольф Перніс, який і розробив цю теорію «для кращого розуміння Європейського Союзу як нового способу самоорганізації народів у Європі, який дозволяє їм спільно, через наднаціональні інституції, вирішувати проблеми, які окремі держави не можуть ефективно розв'язати самостійно» [7, с. 541].

Саме в цьому аспекті виникає питання про можливість поширення явища конституціоналізму на міжнародні організації, позитивна відповідь на яке спричиняє виникнення низки нових питань. Так, якщо вести мову про конституціоналізм на рівні Європейського Союзу, то чи доцільно розглядати конституціоналізм на рівні, наприклад, Організації Об'єднаних Націй, Організації Північноатлантичного договору та ін.

Навіть більше аналізований аспект розуміння конституціоналізму спричиняє питання і про можливість чи неможливість розгляду конституціоналізму на мікрорівні, маємо на увазі юридичну особу приватного права. Або наскільки статут

об'єднання (на мікро- чи макрорівні) можна ототожнювати з конституцією.

Вважаємо, що саме цей аспект конституціоналізму має стати предметом наукових пошуків, які мають дати відповідь на означені нами запитання.

Висновки. Таким чином, на сьогодні питання виходу конституціоналізму за внутрішньодержавні межі стає об'єктом інтенції вітчизняної правничої науки та потребує комплексного дослідження. Проблематика «багаторівневого конституціоналізму» руйнує класичне розуміння конституціоналізму через його інтерпретацію як явища, що обмежується окремою державою. Важливим питанням, що потребує подальшого вивчення, є врахування особливостей міжнародної організації для визначення можливості її вивчення через призму конституціоналізму.

Список використаних джерел

1. Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 року). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. 372 с.

2. Кагановська Т. Є. Європейський правопорядок як вияв багаторівневого конституціоналізму. *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 року). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 4–9.

3. Серьогіна С. Г. Багаторівневе управління як елемент конституційного правопорядку Європейського Союзу. *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 року). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 69–77.

4. Серьогін В. О. Конституційне право Європейського Союзу як закономірний результат конституціоналізації його правового порядку. *Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 року). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 65–69.

5. Кучук А. М. Право в умовах постмодерну: правовий дискурс : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 130 с.

6. Brzezinski Z. *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. NY : Basic Books, 1998. 240 p.

7. Pernice I. Multilevel Constitutionalism and the Crisis of Democracy in Europe. *European Constitutional Law Review*. 2015. Vol. 11. P. 541–562.

Kuchuk A.,

Doctor of Law, Professor, Professor of Law
and Methodology of Teaching Jurisprudence Department,
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko,
Sumy, Ukraine

ORCID: 0000-0002-5918-2035;

Pekarchuk V.,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor of the Department
of Theory and History of State and Law, Constitutional Law,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine,

ORCID: 0000-0002-7750-1474

CONSTITUTIONALISM TRANSNATIONALIZATION AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE

The article covers the problems of the spread of the phenomenon of constitutionalism to interstate associations. It is noted that the phenomenon of constitutionalism is mainly characterized precisely by means of its domestic significance and, accordingly, as something that does not go beyond the borders of a specific state.

Attention is focused on the fact that constitutionalism (especially in the conditions of legal positivism prevalence) is associated with the presence of a number of legislative acts. However, the essence of constitutionalism lies, first of all, in limiting public authorities. The origins of constitutionalism are laid in the contractual concept of the state origin, and in the theory of the social contract.

Two main aspects of a possible consideration of the issue of constitutionalism transnationalization are distinguished. First, it is about the supranational nature of constitutionalism in the context of axiological perception. The fundamental provisions of constitutionalism find their manifestation in many states. Democratic states cannot fail to proceed from the postulate of public authority limitation and division, human rights as natural possibilities determining the limits of the state power activity, etc. It is difficult to single out those institutions that are inherent in the constitutional law of an individual state and do not exist in other states.

Secondly, it is about the possibility of the constitutionalism existence at the level of interstate entities, primarily the European Union. In this aspect, the term "multilevel constitutionalism" is usually used.

It is summarized that the issue of constitutionalism going beyond the domestic borders becomes the object of the intention of the domestic jurisprudence and requires a comprehensive study.

Key words: state, integration, European Union, constitutionalism, human rights, international organization, public authority, sovereignty.

References

1. Serohin, V. O. (Ed.) (2023), Constitutional law of the EU in the aspect of European integration of Ukraine, V. N. Karazin KhNU, Kharkiv.

2. Kaganovska, T. E. (2023), "The European legal order as a manifestation of multi-level constitutionalism", *Constitutional law of the EU in the aspect of European integration of Ukraine : materials of the International Conference*, Kharkiv, V.N. Karazin KhNU, Kharkiv, pp. 4–9.

3. Serogina, S. G. (2023), "Multilevel management as an element of the constitutional legal order of the European Union", *Constitutional law of the EU in the aspect of European integration of Ukraine : materials of the International Conference*, Kharkiv, V. N. Karazin KhNU, Kharkiv, pp. 69–77.

4. Seryogin, V. O. (2023), "The constitutional law of the European Union as a natural result of the constitutionalization of its legal order", *Constitutional law of the EU in the aspect of European integration of Ukraine : materials of the International Conference*, Kharkiv, V. N. Karazin KhNU, Kharkiv, pp. 65–69.

5. Kuchuk, A. M. (2023), Law in postmodern conditions: legal discourse, Yuridyka Publishing House, Odesa.

6. Brzezinski, Z. (1998), The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives, Basic Books, NY.

7. Pernice, I. (2015), "Multilevel Constitutionalism and the Crisis of Democracy in Europe", *European Constitutional Law Review*, Vol. 11, pp. 541–562.

УДК 349.2

DOI 10.32755/sjlaw.2023.03.041

Литвиненко В. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри публічного та приватного права,
Національний університет «Чернігівська політехніка»,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4206-0266

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано поняття «організація праці» та «форма організації праці», визначено види форм організації праці, зокрема згідно з Кодексом законів про працю, якими є, по-перше, такі форми організації праці, як традиційна, або стаціонарна, що існує з моменту ухвалення Кодексу законів про працю у 1971 року.

Другою формою організації праці є надомна робота, яка за часом закріплення в законодавстві, у порівнянні з традиційною, є новішою. Найновітнішою формою організації праці згідно із законодавством України є дистанційна робота.

Ключові слова: організація праці, форма організації праці, традиційна (стаціонарна) форма організації праці, дистанційна форма організації праці, надомна форма організації праці.

Постановка проблеми. «Форма організації праці» – термін не новий, він використовується в різних галузях науки: правовій, економічній, соціологічній тощо. Чинним законодавством, зокрема у сфері праці, цей термін не закріплений, хоча його використання є доволі частим, особливо за останні 5 років. Чіткості у визначенні видів форм організації праці в науці, а тим більше в законодавстві, немає, що зумовлює потребу у проведенні дослідження цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На відміну від законодавства, у науці терміну «форма організації праці» приділяється увага і наводяться різнобічні його трактування залежно від галузі науки. Зокрема, свій науковий інтерес цьому питанню у сфері права та економіки приділили О. М. Ярошенко, О. Г. Серета, Л. Ю. Мальога, О. Є. Луценко, О. В. Таможанський, Н. В. Рибак, С. М. Погорелов, Я. В. Сімутіна, М. М. Шумило та інші. Попри наявність наукових праць з досліджуваного питання, визначеності щодо форм організації праці, передбачених законодавством, немає.

Мета статті полягає в теоретико-правовому дослідженні форм організації праці та їх комплексному аналізу за законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Саме трактування терміна «організація праці» в науці розглядається по-різному: як система здійснення трудового процесу, що визначає порядок і умови поєднання та здійснення складових його часткових трудових процесів, взаємодії виконавців та їх груп із засобами праці й один з одним для досягнення поставленої предметної мети спільної діяльності та забезпечення заданого соціально-економічного ефекту [1, с. 323] або ж як система заходів щодо раціонального використання робочої сили, в тому числі відповідна розстановка людей у процесі виробництва, розподілу та кооперації, методи нормування праці, організація робочих місць, їх обслуговування і необхідні умови праці [2, с. 245]. Тобто фактично під організацією праці розуміють систему заходів взаємодії працівників (робочої сили) один з одним і роботодавцем та систему заходів з організації виробничого процесу (надання послуг) і взаємодії робочої сили із засобами виробництва та їх використання.

Отже, як у науці, так і законодавстві України, на нашу думку, відбувається підміна цього поняття іншими категоріями у трудовому праві. Не варто змішувати, ототожнювати, підміняти це поняття з такими, як режим роботи, робочий час тощо.

Погоджуємося з думками інших дослідників, що існують різні форми організації праці, під якими розуміють її різновиди залежно від того, як вирішуються питання планування, обліку, оплати праці, його розподіл і кооперації. Вони змінюються і вдосконалюються залежно від зміни умов виробництва й насамперед із впровадженням нової техніки та прогресивних технологій. Найдосконалішою є така форма організації праці, яка забезпечує найбільш раціональну взаємодію робочої сили із засобами виробництва і дає змогу виробляти найбільше продукції необхідної якості з найменшими витратами [3, с. 134]. Безперечно, в науці описуються різні форми організації праці, за основу для класифікації яких беруться різні критерії. Однак наше дослідження більшою мірою сфокусоване на аналізі форм організації праці відповідно до законодавства України.

Основним нормативним актом у сфері праці нині є Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП), який, на перший погляд, взагалі не згадує поняття «форма організації праці». Проте все ж таки в цьому нормативному акті закріплені, на наш погляд, як мінімум три форми організації праці. Отже, однією з форм організації праці, які закріплені у КЗпП, є надомна робота. Попри безпосереднє закріплення в КЗпП такої форми організації праці не так давно (у лютому 2021 року), вона існувала і до цього в законодавстві України, зокрема у 2006 році були внесені зміни до законодавства, що врегульовує особливості соціального захисту осіб з інвалідністю, яким передбачається можливість цих осіб працювати вдома [4]. На відміну від національного законодавства, на міжнародному рівні така форма організації праці закріплена ще у 1996 році Конвенцією Міжнародної організації праці (далі – МОП) № 177 про надомну працю (далі – Конвенція) [5], Рекомендацією МОП № 184 щодо надомної праці (далі – Рекомендація) [6]. Згідно з Конвенцією «надомна праця» означає роботу, яку особа виконує: за місцем її проживання або в інших приміщеннях за її вибором, але не у виробничих приміщеннях роботодавця; за винагороду; з метою виробництва товарів або послуг згідно з вказівками роботодавця. Зазначена ж вище Рекомендація установлює: а) більш широку сферу використання надомної праці; б) права працівника на вибір зони для надомної праці за межами приміщень роботодавця; в) можливості об'єднання надомників у профспілку; г) права надомників вимагати створення своїх власних органів управління надомною працею і брати участь в їхній роботі; д) права виступати суб'єктом колективних трудових спорів [7, с. 59–60].

Як було зазначено вище, питання щодо праці надомників в країні врегульовувалося, але недостатньо. З початком пандемії COVID-19 гостро постало питання деталізації регулювання праці надомників і закріплення цієї форми організації праці на законодавчому рівні у КЗпП. Таким чином, КЗпП надомну роботу визначає як форму організації праці, за якої робота виконується працівником за місцем його проживання або в інших визначених ним приміщеннях, що характеризуються наявністю закріпленої зони, технічних засобів (основних виробничих і не-

виробничих фондів, інструменту, приладів, інвентарю) або їх сукупності, необхідних для виробництва продукції, надання послуг, виконання робіт або функцій, передбачених установчими документами, але поза виробничими чи робочими приміщеннями роботодавця. Типова форма трудового договору про надомну роботу затверджена наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України 05 травня 2021 року № 913-21. У разі запровадження надомної роботи робоче місце працівника є фіксованим та не може бути змінено з ініціативи працівника без погодження з роботодавцем у спосіб, визначений трудовим договором про надомну роботу. Рішення роботодавця про відмову в наданні згоди на зміну робочого місця з ініціативи працівника має бути обґрунтованим [8].

На відміну від надомної форми організації праці така форма її організації, як дистанційна, в національному законодавстві України вперше з'явилася, щоправда, не як форма організації праці, а як режим, у Законі України «Про наукову та науко-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. Безпосереднє ж закріплення цієї форми організації праці відбулося у зв'язку зі зміною відносин у сфері праці через виклики, зумовлені пандемією COVID-19, та необхідністю врегулювати ці відносини. Чинним законодавством закріплено, що дистанційна робота – це форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Типова форма трудового договору про дистанційну роботу затверджена наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України 05 травня 2021 року № 913-21. Укладення трудового договору про дистанційну роботу за наявності небезпечних і шкідливих виробничих (технологічних) факторів забороняється. У разі запровадження дистанційної роботи працівник самостійно визначає робоче місце та несе відповідальність за забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці на ньому [8]. На міжнародному рівні така форма організації праці, як дистанційна робота закріплена з 1990 року. Щоправда, її назва «телеробота». Ця форма організації праці з позиції МОП характеризується таки-

ми ознаками. У 1990 р. МОП запропонувала визначення «телеробота», яке базувалося на двох характеристиках: існування дистанції (відстані) від традиційного робочого місця і використання комунікаційних технологій. Зокрема, МОП зазначила, що «це – форма роботи, за якої: робота здійснюється з місця віддаленого від центрального офісу або виробничих площ, відокремлюючи при цьому працівника від персональних контактів з колегами, що знаходяться там; нові технології роблять це віддалення можливим за допомогою відповідних комунікацій». Згодом на початку 2000-х Єврокомісія у програмі «Технології інформаційного суспільства» вже був запропонований термін «*eWork*», який останнім часом дедалі ширше використовується в зарубіжних дослідженнях і практичній роботі [7, с. 59].

Дистанційна й надомна робота має як спільні, так і відмінні риси. До критеріїв, за якими дистанційна робота відрізняється від надомної роботи, належать місце виконання трудової функції працівником, режим робочого часу і підпорядкування працівника правилам внутрішнього трудового розпорядку, відповідальність щодо створення безпечних та здорових умов праці, обов'язок матеріально-технічного забезпечення та ін. Спільним для розглянутих форм організації праці є обов'язковість письмового оформлення трудового договору; проведення інструктажу з питань техніки безпеки, прерогатива роботодавця щодо забезпечення працівника потрібним обладнанням та повна матеріальна відповідальність [9, с. 25]. Отже, з огляду на зазначене, можна констатувати, що законодавство, зокрема КЗпП, закріплює такі дві форми організації праці: надомна робота та дистанційна робота. Проте перелік форм організації праці за законодавством України був би не повним без згадки про основну форму організації праці – традиційну, або ж стаціонарну. Саме так можна означити ту форму організації праці, яка характеризується перебуванням працівника на робочому місці, яке знаходиться на території (територіях) підприємства, установи, організації і передбачає використання засобів виробництва (знарядь праці), які надав йому роботодавець. Традиційна (стаціонарна) форма організації праці, в порівнянні зі згаданими вище формами, була закріплена на законодавчому рівні

України з ухваленням у 1971 році КЗпП. Попри закріплення в КЗпП гнучкого режиму робочого часу, як форми організації праці, все ж вважаємо, що гнучкий режим роботи є різновидом режиму робочого часу, а не формою організації праці. Принагідно нагадуємо, що режим робочого часу – це розподіл робочого часу в межах певного календарного періоду (дня, тижня, місяця). Режим робочого часу містить: тривалість робочого тижня, роботу на умовах ненормованого робочого дня, тривалість щоденної роботи (зміни), кількість змін на добу, час початку і закінчення роботи, чергування робочих і неробочих днів [10, с. 202]. Як було зазначено вище, не варто форму організації праці ототожнювати також і з робочим часом. Так, під останнім розуміють встановлений законом або укладеним на його основі договором проміжок часу, протягом якого працівник повинен виконувати покладені на нього законом, договором та правилами внутрішнього трудового розпорядку обов'язки, а роботодавець зобов'язаний забезпечити його роботою та належними умовами праці [11, с. 159].

Висновки. Проведене дослідження дає можливість зробити такі висновки: 1) такі категорії в трудовому праві, як робочий час, режим робочого часу, форма організації праці не є тотожними; 2) основними формами організації праці згідно із законодавством України є: традиційна (стаціонарна) форма, дистанційна робота й надомна робота; 3) правовою основою запровадження зазначених форм організації праці є як міжнародні нормативно-правові акти, так і акти національного законодавства України.

Список використаних джерел

1. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Організація праці менеджера : підручник. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : Професіонал, 2007. 416 с.
2. Скібіцька Л. І. Організація праці менеджера : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2010. 360 с.
3. Васелишен В. В. Поняття, особливості та класифікація форм організації праці в сучасних умовах. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 27. С. 132–138.
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації інвалідами права на трудову зайнятість : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3483-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3483-15#Text> (дата звернення: 06.09.2023).

5. Конвенція МОП № 177 про надомну працю: міжнародний документ від 20.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_327#Text (дата звернення: 06.09.2023).

6. Рекомендація МОП № 184 щодо надомної праці : міжнародний документ від 20.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_100#Text (дата звернення: 06.09.2023).

7. Інноваційні форми організації праці в умовах діджиталізації економіки України: теоретико-прикладний нарис : монографія / О. М. Ярошенко, О. Г. Серета, Л. Ю. Малюга, О. Є. Луценко, О. В. Таможанський ; за заг. ред. проф. О. М. Ярошенка. Харків : Юрайт, 2023. 240 с.

8. Кодекс законів про працю України : Закон від 10.12.71 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n123> (дата звернення: 06.09.2023).

9. Литвиненко В. М., Крес Н. О. Порівняльна характеристика дистанційної та надомної зайнятості працівників в Україні. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2023. № 1(7). С. 21–26.

10. Трудове право України : підручник / за ред. проф. О. М. Ярошенко. Харків, 2022. 376 с.

11. Трудове право України : підручник / С. М. Бортник, К. Ю. Мельник, Л. В. Могілевський та ін. Харків, 2019. 408 с.

Lytvynenko V.,

PhD in Law, Associate Professor,

Head of the Department of Public and Private law,

Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-4206-0266

FORMS OF WORK ORGANIZATION ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE

The article analyzes the concepts of "labor organization" and "form of labor organization", defines the types of forms of labor organization, in particular, according to the Code of Labor Laws. Such forms of labor organization as traditional or stationary, which have existed since the adoption of the Code of Labor Laws in 1971, are characterized. The second form of work organization is homework, which, in terms of the time it has been established in legislation, is more recent than the traditional one. Remote work, which, along with homework, became widely used and was later regulated in details by legislation due to the spread of the COVID-19 Pandemic, is the newest handicap in the organization of work according to the legislation of Ukraine. The article emphasizes the fact that such categories of labor law as the form of labor organization, working hours, working time regime should not be equated. These are different concepts that are used in this field of law to define, respectively, the system of measures of interaction of employees with each other and the employer and the organization of the

production process (providing services) and the interaction of the employees with the means of production and their usage the duration of time during which the employee performs his work duties, the method of distribution of work during a certain calendar period. In addition, the article demonstrates the primacy of regulation of both home and remote work at the international level, in comparison with national legislation.

Key words: *labor organization, form of labor organization, traditional (stationary) form of labor organization, remote form of labor organization, home form of labor organization.*

References

1. Balabanova, L. V. and Sardak, O. V., (2007), *Manager's work organization: textbook*. 2nd ed., revision. and additional, Professional, Kyiv.
2. Skibytska, L. I., (2010), *Manager's work organization: teaching, Manual*, Center for Educational Literature, Kyiv.
3. Vaselyshen, V. V., (2013), Concepts, peculiarities and classification of forms of labor organization in modern conditions, *Actual problems of law: theory and practice*, No. 27, pp. 132–138.
4. Ukraine (2006), *On making changes to some laws of Ukraine regarding the exercise of the right to employment by disabled persons* : Law of Ukraine dated 23.02.2006 № 3483-IV, Verkhovna Rada of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3483-15#Text>.
5. ILO (1996), *Convention No. 177 on domestic work: an international document*, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_327#Text.
6. ILO (1996), *Recommendation No. 184 on domestic work: an international document*, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_100#Text.
7. Yaroshenko, O. M., Sereda, O. H., Malyha, L. Yu., Lutsenko, O. E. and Tamozhanskyi, O. V., (2023), *Innovative forms of labor organization in the conditions of digitization of the economy of Ukraine: theoretical and applied essay : monograph* / in O.M. Yaroshenko (Ed.), Yurayt, Kharkiv.
8. Ukraine (1971), *Code of Labor Laws of Ukraine* : Law of Ukraine dated 10.12. 1971 № 322-VIII, Verkhovna Rada of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n123>.
9. Lytvynenko, V. M. and Kres, N. O. (2023), Comparative characteristics of remote and home employment of workers in Ukraine, *Actual problems of legal science and practice*, No. 1 (7), pp. 21–26.
10. Yaroshenko, O. M. (2022), *Labor law of Ukraine : textbook*. Kharkiv.
11. Bortnyk, S. M., Melnyk, K. Yu. and Mogilevsky, L. V. (2019), *Labor law of Ukraine : textbook*, Kharkiv.

УДК 343.9.01:343.341

DOI 10.32755/sjlaw.2023.03.049

Льоренс Д. В.,

старший викладач центру спеціальної підготовки,
Територіально відокремлене відділення «Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби», м. Хмельницький, Україна
ORCID: 0000-0002-7613-3614;

Штикун О. В.,

викладач центру спеціальної підготовки,
Територіально відокремлене відділення «Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби», м. Хмельницький, Україна
ORCID: 0000-0001-8180-8893;

Кеменяш А. А.,

викладач центру спеціальної підготовки,
Територіально відокремлене відділення «Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби», м. Хмельницький, Україна
ORCID: 0000-0002-5574-8353

ЗАСТОСУВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ПОЗБАВЛЕННЮ ВОЛІ ПОКАРАНЬ (У РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ)

У статті досліджуються правові системи світу в частині альтернативних позбавленню волі покарань. Автори дійшли висновку, що серед таких покарань найчастіше трапляються штрафи як покарання за скоєні злочини, як вид певної грошової компенсації. У статті зазначається, що, крім штрафу, поширеним покаранням, що не пов'язане з позбавленням волі, є встановлення нагляду (пробація) та електронного спостереження.

Ключові слова: альтернативне покарання, електронний контроль, електронне спостереження, нагляд, позбавлення волі, пробація, штраф.

Постановка проблеми. У зв'язку з реформуванням кримінально-виконавчої сфери особливої актуальності набуває на сьогодні обмін досвідом з іншими державами щодо виконання кримінальних покарань. Закріплені в європейському законодавстві та відпрацьовані механізми дозволяють визначити з оптимальним результатом сильні та слабкі сторони в покараннях за скоєння кримінальних правопорушень. Увагу вітчизняних науковців привертають альтернативні позбавленню волі покарання, тому що саме вони здатні забезпечувати необхідний рівень соціалізації з мінімальними державними витратами, а також не потребують ізоляції засудженого від суспільства,

яка ускладнює процес ресоціалізації і занурює засуджених в ізольовано існуючий світ кримінальної субкультури.

Кабінет Міністрів України 2021 року оприлюднив проекти законів про альтернативні види покарань в Україні – № 5359 та № 5360 від 12.04.2021 р., які значно збільшили кількість покарань, альтернативних позбавленню волі. Альтернативні покарання забезпечують виправлення без ізоляції, а також суттєво економлять бюджетні кошти.

Відповідно до положень проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо розвитку системи пробації збільшення альтернатив позбавлення волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності № 5359 пропонується введення такого виду покарання, як пробаційний нагляд, а також значно розширено коло осіб, яким можуть призначатися такі види покарань, як громадські та виправні роботи. У кримінальному провадженні пропонується впровадити заставу майна і розстрочку внесення застави, обумовлену майновим станом підозрюваного [1].

Згідно з положеннями проекту Закону України № 5360 від 12.04.2021 р. вводиться покарання у вигляді пробаційного нагляду, а також обмеження волі замінюється на пробаційний нагляд, допускається розстрочка у виплаті штрафу з урахуванням майнового стану підсудного, обмеження строків тримання підсудного під вартою під час здійснення судового розгляду та ін. [2]. Також суд може зобов'язати особу, засуджену до пробаційного нагляду, носити засіб електронного контролю та проживати за визначеною у вирокі або іншому судовому рішенні адресою.

У зв'язку з цим виникає потреба у формуванні системи альтернативних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, з орієнтацією на чинні механізми правових систем інших держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами порівняльного дослідження у кримінально-виконавчому праві, а також дослідженням актуальних питань, пов'язаних з відбуванням покарання, в тому числі покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, займалися такі вчені, як І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, І. В. Боднар, О. Виноградова, Т. А. Денисова, І. В. Іваньков, В. О. Меркулова, К. Муравйов, Л. І. Олефір,

М. С. Пузирьов, М. В. Романов, В. Г. Рибікова, В. Самусь, О. Соловйова, С. В. Черкасов, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець, А. М. Ященко, О. Б. Янчук, К. А. Автухов та інші. Але, вважаючи на реформу, що триває у кримінально-виконавчій сфері, розробку прогресивних законопроектів і європеїзацію системи покарань, ця проблема залишається актуальною і потребує детальної розробки окремих положень, що стосуються альтернатив позбавленню волі.

Метою статті є дослідження правових систем впровадження альтернативних покарань в окремих правових системах світу.

Виклад основного матеріалу. Альтернативним покаранням, на думку С. В. Черкасова, слід вважати соціально обумовлену сукупність передбачених законом взаємодіючих між собою основних видів покарань, не пов'язаних з ізоляцією засудженого від суспільства, створену в порядку зростання кари в них: штраф, позбавлення обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців та ін. [3, с. 41–42]. Система альтернативних покарань, що діє в Україні, частково є правовим спадком колишнього Радянського Союзу, тому потребує вдосконалення відповідно до прогресивних правових систем інших країн.

Рибікова Г. В. і Проскура Т. Б., аналізуючи системи покарань Європейського Союзу, серед основних альтернативних покарань визначають штрафи (Франція, Нідерланди, Німеччина, Італія та ін.) та пробачію. У Франції альтернативу позбавленню волі становлять: штраф, праця у суспільних інтересах, виправні покарання [4, с. 197]. Альтернативним видом покарання у Франції вважають пробачію – умовне засудження, яке здійснюється під наглядом [5, с. 257]. В Італії серед альтернативних покарань, що не пов'язуються з позбавленням волі, крім штрафу, є: передача на поруки соціальній службі; домашній арешт; обмеження волі. Ці види покарань не зазначені у Кримінальному кодексі й належать до пенітенціарного законодавства [4, с. 198].

Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки (далі – ПК ЕР) передбачає низку заходів, направлених на заохочення законотрудиної поведінки: умовне звільнення від покарання; умовне звільнення від покарання з підпорядкуванням винного кон-

тролю за його поведінкою; контроль за поведінкою; електронний нагляд; звільнення від відбування покарання у зв'язку з невиліковною хворобою та ін., а також серед основних покарань – штраф та позбавлення права управління транспортними засобами. Як альтернативні позбавленню волі покарання передбачається суспільно корисна праця лише за згодою обвинуваченого, що замінює два роки арешту або тюремного ув'язнення на строк до двох років, відповідно до положень ст. 69 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки. Тривалість таких робіт має становити не менше 5 і не більше 8 годин на день. Якщо ж засуджений працює або навчається, то відпрацювання відбувається у вільний час, і тривалість його становить не більше 4 годин на добу.

Тюремне ув'язнення тривалістю до одного року може бути замінене судом за згодою винної особи на один рік електронного нагляду. Час електронного нагляду не враховується як відбута частина покарання за умови вчинення нового кримінального правопорушення. Електронний нагляд у випадку порушення не одразу замінюється на тюремне ув'язнення – йому передує попередження.

Також тюремне ув'язнення, що становить від шести місяців до двох років, може замінюватися за згодою винного примусовим лікуванням, якщо постає питання наявності психічного захворювання – контрольованого психічного розгляду. Примусове лікування може тривати від 18 місяців до 3 років. У випадку вчинення засудженим, який проходить лікування, нового кримінального правопорушення лікування припиняється, і засуджений відбуває покарання у вигляді тюремного ув'язнення.

Умовне звільнення застосовується паралельно з контролем за поведінкою засудженої особи. Контроль за поведінкою передбачає: проживання за адресою, зазначеною в судовому рішенні; прибуття на реєстрацію у відділ кримінального нагляду; виконання обов'язків і заробляння засобів до існування; повідомлення про зміну місця проживання або від'їзд більше 15 днів. Судом можуть встановлюватись обмеження на вживання спиртних напоїв, користування вогнепальною зброєю, можуть

покладатися обов'язки пройти лікування від алкоголізму або наркоманії, обов'язок щодо працевлаштування та ін.

Також альтернативним засобом позбавлення волі відповідно до ст. 76-1 ПК ЄР є встановлення електронного нагляду, який передбачає встановлення на тіло засудженого електронного засобу. Строк такого нагляду може становити від 1 до 12 місяців. Окремо здійснюється контроль за поведінкою осіб, що відбули покарання в місцях позбавлення волі [6].

Польське кримінальне законодавство передбачає таку альтернативу позбавленню волі, як штраф. Кримінальний кодекс Польської Республіки (далі – КК ПР) визначає розмір штрафу залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Відповідно до ст. 33 КК ПР у випадку позбавлення волі строком до 1 року штраф становить до 50 ставок податку; до 2 років – 100 ставок податку; більше двох років – 150 ставок податку [7]. Верхня межа штрафу не може перевищувати 240 000 злотих. Стягнення штрафів на користь Державного казначейства здійснюється керівником податкової інспекції. Добровільне стягнення штрафу передбачає його сплату протягом 30 днів, після спливу вказаного строку стягнення відбувається через виконавців у примусовий спосіб. Штраф може бути замінений суспільно корисною працею (ст. 45).

Ставка податку при цьому становить 12 % для бази оподаткування – до 120000 злотих, а неоподатковуваний мінімум – 30000 злотих [8, с. 5]. Слід зазначити, що система штрафів у європейських країнах як покарання за корисливі злочини є поширеною, а суми штрафів за кримінальні правопорушення значно більші, ніж за адміністративні, що виконує превентивну функцію щодо запобігання вчиненню злочинів. Аналогічний підхід до визначення суми штрафів застосовується також у Німеччині.

Впровадження штрафної системи для засуджених в Україні на нинішньому етапі ми вважаємо не зовсім практичним рішенням: з одного боку, державний бюджет поповнюватиметься новими надходженнями, будуть відшкодовуватися збитки потерпілим у повному обсязі, але, з іншого боку, враховуючи період воєнного стану в Україні, кількість безробітних, переселенців, які не можуть влаштуватися на роботу, мінімалізація виплат

органами соціального забезпечення не дозволять цього зробити. За статистикою 70 % населення України перетнули межу бідності внаслідок воєнного вторгнення. Тому впровадження системи штрафів як альтернативи можливо після влиття економіки країни в європейську економіку, після посилення систем контролю за витратами бюджетних коштів, сплати податків, відновлення економіки в цілому після завершення воєнних дій на території країни.

Пробація є ще одним варіантом впровадження альтернативного покарання. Слід відзначити відмінність визначення і функцій самого поняття пробації в різних правових системах, у тому числі вітчизняній.

Меркулова В. О. зазначає, що пробація в деяких країнах може визначатися і як умовна відстрочка виконання покарання з поміщенням засудженого під індивідуальний нагляд, і як умовне звільнення, і як умовне засудження, і як реабілітація злочинців. Через розходження в термінології понять, які не є тотожними, пробація може бути поділена на такі види: досудова пробація (забезпечує суд інформацією про підсудну особу); наглядова пробація (передбачає здійснення наглядових і виховних функцій щодо засудженого до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, причому нагляд і контроль не є тотожними поняттями); пенітенціарна пробація (підготовка засудженого до позбавлення волі на певний строк до звільнення) [9, с. 129–131]. Зважаючи на зазначене, альтернативна пробація можлива тільки як покарання, на етапі виконання вироку.

Проте слід зазначити, що законодавець у 2015 р. не врахував такий вид пробації, як постпенітенціарна пробація (контроль, соціальний та правовий супровід осіб, що звільнилися з місць позбавлення волі), використання якої є сталою практикою розвинутих країн світу.

Досліджуючи питання міжнародного досвіду застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, слід розглянути досвід Польщі. Польський Кримінально-виконавчий кодекс покладає обов'язки пробації на офіцерів, що здійснюють виконання завдань виховного, профілактичного і контрольного характеру. Нагляд здійснюється офіцерами пробації у таких

випадках незастосування позбавлення волі: умовне закриття кримінальної справи; звільнення з психіатричного закладу, застосоване як запобіжний захід; контроль за виконанням обов'язків щодо засудженого або винного протягом іспитового терміну; здійснення нагляду за заборонаю перебування в певних місцях; діяльність з організації та контролю за виконанням покарань, стягнень і заходів безпеки в системі електронного спостереження.

Тобто альтернатива позбавлення волі в Польщі можлива за наявності психічної хвороби у підсудного, незначної суспільної небезпеки кримінального діяння особи, при цьому встановлюється іспитовий термін для засудженого, нагляд за ним та електронне спостереження. Стаття 436 Кримінально-виконавчого кодексу Польщі визначає електронне спостереження як вид альтернативного покарання, а конкретніше – як контроль за місцезнаходженням засудженого у визначені дні тижня та години. Такі місця визначаються або судом, або ж кримінально-виконавчою комісією. Слід зазначити, що до електронного спостереження належить мобільне спостереження (поточне місце перебування засудженого) і безпосередній нагляд (дотримання засудженим певної мінімальної дистанції з особою, визначеною судом). Технічними засобами при цьому є: центр моніторингу, IT-система, передавачі, стаціонарні та переносні реєстратори [10].

Під час встановлення пробаційного нагляду за засудженими останні розподіляються на три категорії піднаглядних: група зниженого ризику, первинна група і група високого ризику. До групи зниженого ризику належать особи, які раніше не притягалися до кримінальної відповідальності й не становлять значної суспільної небезпеки. Другу групу складають особи, які не відповідають вимогам щодо групи низького або високого ризику. До останньої групи належать засуджені за насильство в сім'ї, статеві злочини, залежні від наркотичних або алкогольних речовин, а також засуджені повторно (ст. 1696).

Встановлення більш якісного нагляду за засудженими з іспитовим строком та іншими категоріями, щодо яких можливе застосування покарання, не пов'язане з позбавленням волі,

в Україні передбачає необхідність збільшення штату співробітників центру пробації, оновлення матеріально-технічної бази та створення пунктів електронного моніторингу, що підвищить навантаження на функціонування правоохоронної системи в умовах воєнного стану.

Висновки. Позбавлення волі не є єдиним видом покарання у світовій практиці, що суттєво обмежує права засудженого за вчинення кримінального правопорушення. Серед поширених покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, наприкладі Естонії, Польщі, Франції та Італії, є впровадження штрафів, залежно від тяжкості вчиненого злочину, застосування засобів електронного контролю, нагляду, пробаційного нагляду. Обрання окремих видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, в цих країнах залежить від стану здоров'я підсудного (в тому числі психічного), а також від ступеня його суспільної небезпеки.

Слід зазначити, що однією з основних проблем впровадження альтернативних покарань в Україні, таких як штраф і електронний контроль, є матеріальна складова, пов'язана з воєнним станом і наступним періодом економічного відновлення. Навіть на етапі досудового розслідування при обранні засобів електронного контролю для запобіжних заходів має місце дефіцит таких засобів, ба більше – такий дефіцит матиме місце на етапі виконання покарань. Ситуація може бути контрольованою за умови збільшення дотацій з бюджету на функціонування правоохоронних органів, але таке можливо лише після закінчення війни та періоду післявоєнного відновлення країни.

Суспільно корисна праця як окрема альтернатива позбавленню волі в українському законодавстві застосовується під час виконання та відбування кількох видів покарань. Якщо досліджувати такі покарання, як громадські і виправні роботи, то варто вказати, що перші найближче до суспільно корисної праці, а виправні – до сплати певного відсотка від заробітної плати (якщо покарання у виді службових обмежень до військово-вослужбовців, то з грошового утримання). Як показує судова практика, останнє покарання застосовується нечасто у зв'язку з відсутністю постійної (легальної) роботи у підсудного. Тому це покарання є надбанням радянського підходу, де всі члени

суспільства повинні були працювати (була передбачена кримінальна відповідальність за неробство), що й давало можливість застосування такого покарання, як альтернатива позбавленню волі. З метою спрощення і приведення системи покарань до європейського законодавства, як, наприклад, у правовій системі Естонії та Франції, впроваджена така альтернатива позбавленню волі, як суспільно корисна праця. На нашу думку, широке впровадження саме суспільно корисної праці в елементи кримінальних покарань сприяло б не тільки післявоєнній відбудові країни, а й ресоціалізації завдяки звичці працювати.

Список використаних джерел

1. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо розвитку системи пробації, збільшення альтернатив позбавлення волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності № 5359 від 12.04.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71628 (дата звернення: 14.05.2023).

2. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінально-виконавчого кодексу України щодо розвитку системи пробації, збільшення альтернатив позбавленню волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності № 5360 від 12.04.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71629 (дата звернення: 14.05.2023).

3. Черкасов С. В. Альтернативні покарання: поняття, система, класифікація. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 40–42.

4. Рибікова Г. В., Проскура Т. Б. Системи покарань за кримінальними кодексами деяких країн Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз. *Юридичний вісник*. 2018. № 4 (49). С. 195–202.

5. Богатирьова О. І. Сутність інституту пробації у сучасному зарубіжному праві. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 254–261.

6. Пенітенціарний кодекс Естонії від 01.09.2002 р. URL: <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ruseadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2001.04.2023.pdf> (дата звернення: 14.05.2023).

7. Кримінальний кодекс Республіки Польща. URL: <https://prawnikpoznanski.pl/ru/%d1%83%d0%b3%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b2%d0%bd%d1%8b%d0%b9%d0%ba%d0%be%d0%b4%d0%b5%d0%>

ba%d1%81%d0%bf%d0%be%d0%bb%d1%8c%d1%81%d0%ba%d0%be%d0%b9-%d1%80%d0%b5%d1%81%d0%bf%d1%83%d0%b1%d0%bb%d0%b8%d0%ba/ (дата звернення: 14.05.2023).

8. Відповідь компетентного органу Польщі на Опитувальник щодо податкових наслідків для компаній та фізичних осіб, які можуть виникнути у зв'язку з вимушеним переміщенням таких осіб з України до Республіки Польща в результаті російського вторгнення. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D0%B0.pdf> (дата звернення: 14.05.2023).

9. Меркулова В. О. Міждисциплінарний інститут «пробації»: сутність та проблеми реалізації соціальної конвергенції відповідних правоохоронних органів із громадськістю. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 126–132.

10. Kodeks karny wykonawczy. Ustawa z 6.06.1997. URL: <http://www.przepisy.gofin.pl/przepisy,4,9,9,234,,20230117,ustawa-z-dnia-6061997-r-kodeks-karnywykonawczy.html/> (дата звернення: 14.05.2023).

Lorens D.,

Senior Lecturer of the Center of Special Training, Territorially Separated Branch “Khmelnyskyi Branch of the Academy of the State Penitentiary Service”,
Khmelnyskyi, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7613-3614;

Shtykun O.,

Lecturer of the Center of Special Training, Territorially Separated Branch “Khmelnyskyi Branch of the Academy of the State Penitentiary Service”,
Khmelnyskyi, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8180-8893;

Kemeniash A.,

Lecturer of the Center of Special Training, Territorially Separated Branch “Khmelnyskyi Branch of the Academy of the State Penitentiary Service”,
Khmelnyskyi, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5574-8353

APPLICATION OF ALTERNATIVE PUNISHMENTS (IN DIFFERENT COUNTRIES OF THE WORLD)

The article examines the legal systems of European countries in terms of alternative punishments to deprivation of liberty. Legal systems of serving sentences mainly consist of criminal, criminal executive and penitentiary codes. It is they who determine the very system of punishments of the country,

the procedure for serving punishments and the possibility of an alternative when choosing a punishment. Alternative punishments should be considered to be those that can replace imprisonment or restriction of liberty. An alternative such as probation is associated with restriction of freedom in Ukraine. Among the alternatives in other countries, fines are the most common. Fines are imposed for crimes for which damages can be compensated in monetary terms. But not all such consequences of criminal offenses can be changed to monetary compensation: this should be provided for in the criminal code. In addition, a widespread punishment abroad is the establishment of supervision in the form of probation. Such type of punishment as installation of electronic surveillance is widespread. The punishment consists in installing a means of electronic monitoring on the suspect's body for a period of up to one year. Other types of punishments include: probation, other types of supervision, conditional sentence, conditional release from serving the sentence, treatment for alcohol or drug addiction, treatment of mental disorder. One of the similar Ukrainian punishments is community service, which is actively used as an alternative to imprisonment in Estonia and France. The author also points out the current problems associated with the implementation of the European alternative experience. Among them are martial law, the economic crisis, the workload of law enforcement officers, the presence of Soviet elements in certain types of punishments.

Key words: *alternative punishment, electronic control, electronic surveillance, supervision, deprivation of liberty, probation, fine.*

References

1. Draft law on amendments to some legislative acts, regarding the development of the probation system, increasing alternatives to imprisonment and creating conditions for reducing recidivis (2021), available at: [http:// w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71628](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71628) (accessed 14 May 2023).
2. Draft law on amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Executive Code of Ukraine regarding the development of the probation system, increasing alternatives to imprisonment and creating conditions for reducing recidivism (2021), available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71629 (accessed 14 May 2023).
3. Cherkasov, S. V. (2017), Alternative punishments: concept, system, classification, *South Ukrainian legal journal*, No 2, pp. 40–42.
4. Rybikova, H. V. and Proskura, T. B. (2018), Punishment systems according to the criminal codes of some countries of the European Union: a comparative legal analysis, *Legal Bulletin*, No 4 (49), pp. 195–202.

5. Bohatyrova, O. I. (2013), The essence of the institution of probation in modern foreign law, *Actual problems of improving the current legislation of Ukraine*, No 2, pp. 254–161.

6. Estonian Penal Code (2002), available at: <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ruseadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%201.04.2023.pdf> (accessed 14 May 2023).

7. Criminal Code of the Polish Republic (2023), available at <https://prawnikpoznanski.pl/ru/%d1%83%d0%b3%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b2%d0%bd%d1%8b%d0%b9%d0%ba%d0%be%d0%b4%d0%b5%d0%ba%d1%81%d0%bf%d0%be%d0%bb%d1%8c%d1%81%d0%ba%d0%be%d0%b9-%d1%80%d0%b5%d1%81%d0%bf%d1%83% d0%b1%d0%bb%d0%b8%d0%ba/> (accessed 14 May 2023).

8. The response of the competent authority of Poland to the Questionnaire regarding the tax consequences for companies and individuals that may arise in connection with the forced relocation of such persons from Ukraine to the Republic of Poland as a result of the Russian invasion (2023), available at: <https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D0%B0.pdf> (accessed 14 May 2023).

9. Merkulova, V. O. (2022), The interdisciplinary institute of “probation”: the essence and problems of social convergence of relevant law enforcement agencies with the public, *South Ukrainian legal journal*, No 1–2, pp. 126–132.

10. Executive Penal Code (1997), available at: <http://www.przepisy.gofin.pl/przepisy,4,9,9,234,,20230117,ustawa-z-dnia6061997-r-kodeks-karny-wykonawczy.html/> (accessed 14 May 2023).

УДК 352:338

DOI 10.32755/sjlaw.2023.03.061

Пузирна Н. С.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права, Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-7297-0829

МАЛОМОБІЛЬНІ ГРУПИ НАСЕЛЕННЯ: МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті розглянуто сутність категорії «маломобільні групи населення» в аспекті правового регулювання на міжнародному та національному рівні. Наголошено, що основними проблемами стосовно маломобільних груп населення є недосконалість законодавчого та нормативного регулювання питань забезпечення доступного середовища для маломобільних груп населення; питання створення умов формування доступного середовища життєдіяльності таких груп тощо.

Ключові слова: маломобільні групи населення, міжнародні стандарти, безбар'єрний простір, нормативно-правові акти.

Постановка проблеми. Залежно від віку і стану здоров'я будь-яку людину в різні періоди її життя можна віднести до категорії маломобільних груп населення. Нині нараховується велика кількість маломобільних груп населення в Україні та світі. Тому однією з актуальних проблем сьогодення є проблема створення рівних можливостей для всіх членів суспільства в усіх сферах суспільного життя. Основними проблемами в цій сфері є недосконалість законодавчого та нормативного регулювання питань забезпечення доступного середовища для маломобільних груп населення; питання створення умов формування доступного середовища життєдіяльності таких груп; відсутність або неефективність координації та взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу та громадських організацій у сфері створення доступного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що питання правового регулювання поняття «маломобільні групи населення» та належність осіб до них у контексті міжна-

родного й національного законодавства в юридичній літературі не розглядалось.

Мета статті. Метою цієї статті є дослідження міжнародних і національних аспектів правового регулювання поняття та належності до маломобільних груп населення.

Виклад основного матеріалу. Створення реального безбар'єрного простору для маломобільних груп є однією з першочергових вимог у зв'язку з ратифікацією Європейської соціальної хартії (переглянутої), Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенції про права осіб з інвалідністю (далі – Конвенція) та Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, і Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода) тощо.

Конвенцією передбачено створення для інвалідів умов для безперешкодного доступу до об'єктів соціальної, інженерної і транспортної інфраструктури, місць відпочинку та послуг, що надаються в них, забезпечення можливостей для реалізації ними цивільних, економічних, політичних та інших прав і свобод. Мета цієї Конвенції полягає в заохоченні, захисті й забезпеченні повного та рівного здійснення всіма особами з інвалідністю всіх прав людини та основних свобод. Відповідно до статті 9 Конвенції особи з інвалідністю мають право всебічно брати участь у всіх аспектах життя, включно з доступом нарівні з іншими до фізичного оточення, транспорту, інформації та зв'язку, а також до інших об'єктів та послуг, відкритих для населення [1].

Відповідно до статті 424 Угоди Україна забезпечує поступове наближення до права, стандартів та практики ЄС у сфері зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей [2].

Констатуємо, що міжнародні стандарти не містять поняття «маломобільні групи населення», проте міжнародний досвід свідчить, що розбудова безбар'єрного простору – це нагальна вимога часу та потужна рушійна сила для розвитку країни. Адже безбар'єрність створює можливості для залучення до активного суспільного життя величезної кількості людей, чий потенціал раніше не використовувався повною мірою.

Відповідно до норм національного законодавства, зокрема Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, метою Стратегії є створення безперешкодного середовища для всіх груп населення, забезпечення рівних можливостей кожній людині реалізовувати свої права, отримувати послуги на рівні з іншими шляхом інтегрування фізичної, інформаційної, цифрової, соціальної та громадянської, економічної та освітньої безбар'єрності до всіх сфер державної політики.

Отже, постає питання законодавчого визначення та належності окремих громадян до маломобільних груп населення.

Правовою основою визначення поняття «маломобільні групи населення» та переліку осіб, які до них належать, є Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності», Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, Порядок виявлення осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, які проживають у зоні надзвичайної ситуації або можливого ураження, та організації їх супроводження, Державні будівельні норми, Порядок подання форми звітності № 3-ПН «Інформація про попит на робочу силу (вакансії)» тощо.

Відповідно до п. 16 ч. 1 статті 1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» маломобільні групи населення – особи, які відчувають труднощі при самостійному пересуванні, одержанні послуги, необхідної інформації або при орієнтуванні у просторі [3].

Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р, зазначає, що термін «маломобільні групи населення» вживається у значенні, наведеному в Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності» [4].

Відповідно до Державних будівельних норм України В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд» маломобільні групи населення – це люди, що відчувають труднощі при самостійному пересуванні, одержанні послуги, необхідної інформації або при орієнтуванні в просторі [5].

Пункт 1.2 Порядку подання форми звітності № 3-ПН «Інформація про попит на робочу силу (вакансії)», затвердженого наказом Міністерства економіки України від 12 квітня 2022 року № 827-22, передбачає, що маломобільні групи населення – люди, які відчують труднощі при самостійному пересуванні, одержанні необхідної інформації або при орієнтуванні в просторі [6].

Міністерство юстиції України вважає, що до маломобільних груп належать особи, які відчують труднощі при самостійному пересуванні, одержанні послуг, сприйнятті необхідної інформації або при орієнтуванні у просторі [7].

Основні спільні ознаки маломобільних груп населення:

1. Труднощі при переміщенні. Функціональні порушення, зокрема зору, слуху, опорно-рухового апарату, вимагають застосування допоміжних засобів, що ускладнює пересування. Погане самопочуття, хворобливий стан, стрес призводять до того, що людина стає неуважною. Також труднощі в пересуванні відчують вагітні жінки на останніх місяцях вагітності, ті, хто супроводжує маленьких дітей. Незручне взуття, високі й тонкі підбори також можуть бути причиною труднощів у переміщенні.

2. Необхідність соціальної підтримки. Маломобільні групи населення є вразливішими порівняно з іншими людьми, адже складнощі, які вони відчують у зв'язку зі своїм станом і незручним середовищем, дуже часто роблять їх залежними від допомоги або терпимості оточення. Саме тому все має бути організовано таким чином, щоб забезпечити умови для незалежного користування всіма послугами.

3. Підвищений ризик дискримінації. Часто в громадських місцях можна стати свідком нетерпимості до людей з ознаками маломобільності. Причинами цього переважно є непристосованість середовища. Наприклад, часто можна помітити роздратування, викликане тим, що люди з обмеженою мобільністю затримують транспорт або створюють там незручності, хоча при правильному плануванні з урахуванням потреб усіх користувачів, а саме застосуванні принципів універсального дизайну, всі можуть почуватися комфортно [8, с. 8].

Щодо переліку осіб, які належать до категорії маломобільних груп населення, то за Законом України «Про регулювання

містобудівної діяльності» до них належать особи з інвалідністю, особи з тимчасовим порушенням здоров'я, вагітні жінки, громадяни похилого віку та особи з дитячими візками.

Державні будівельні норми В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд» до маломобільних груп населення відносять осіб з інвалідністю, людей з тимчасовим порушенням здоров'я, вагітних жінок, літніх людей, людей з дитячими колясками.

Порядок подання форми звітності № 3-ПН «Інформація про попит на робочу силу (вакансії)», затверджений наказом Міністерства економіки України від 12 квітня 2022 року № 827-22, до маломобільних груп населення відносить осіб з інвалідністю, людей із тимчасовим порушенням здоров'я, вагітних жінок, літніх людей та людей з дитячими колясками.

Міністерство юстиції України зазначає, що маломобільними можуть бути люди літнього віку, особи з тимчасовими погіршеннями здоров'я (через травму чи хворобу), вагітні жінки, діти до 7 років, люди з нестандартними розмірами тіла та інші [7].

Відповідно до п. 3 Порядку виявлення осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, які проживають у зоні надзвичайної ситуації або можливого ураження, та організації їх супроводження, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2018 р. № 282, дія цього Порядку поширюється на осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю, у тому числі з порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату, з інтелектуальним та психічним порушенням.

До інших маломобільних груп населення у цьому Порядку належать:

- 1) багатодітні сім'ї;
- 2) прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу та сім'ї, у яких діти перебувають під опікою чи піклуванням;
- 3) вагітні жінки та особи похилого віку, які не мають працездатних членів сім'ї в населеному пункті проживання (одинокі);
- 4) сім'ї патронатних вихователів;
- 5) сім'ї, до яких влаштовані діти тимчасово;
- 6) інші особи, які не можуть самостійно пересуватися, якщо вони не мають працездатних членів сім'ї в населеному пункті проживання (одинокі) [9].

Безумовним є те, що питання потреб та використання можливостей маломобільних груп населення повинно бути на контролі в державних органах влади, органах місцевого самоврядування, громадських організаціях тощо.

Висновки. Таким чином, враховуючи вищевикладене, доводимо висновку, що маломобільні групи населення – це особи, які мають труднощі при пересуванні, сприйнятті інформації та одержанні послуг. До переліку осіб, які належать до маломобільних груп населення, пропонуємо віднести: осіб з інвалідністю, осіб з тимчасовим порушенням здоров'я, дітей, осіб із дитячими візками, вагітних жінок, громадян похилого віку та людей із нестандартними розмірами тіла.

Нині досить важливою є необхідність розробки комплексного, системного підходу, спрямованого на регулювання життєдіяльності маломобільних груп населення, що забезпечує перехід від переважно фінансових форм їх соціальної підтримки до форм залучення цих категорій громадян в економічні та соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві. Уже сьогодні необхідні програми, спрямовані на подолання самоізоляції осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення і зниження їх соціальної залежності. Цей підхід має забезпечуватися шляхом розробки і впровадження в практику нових нормативних та організаційних рішень, розроблених з урахуванням національного й міжнародного досвіду, які сприяють формуванню в Україні доступного середовища для маломобільних груп населення. Зокрема, вважаємо за необхідне, серед іншого, ухвалити Закон України «Про маломобільні групи населення», в якому законодавчо закріпити поняття маломобільних груп населення, належність осіб до цієї категорії, повноваження органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій у цій сфері. Окремо в ньому слід передбачити створення спеціально уповноваженого державного органу, який би опікувався цими питаннями.

Список використаних джерел

1. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 10.07.2023).

2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 21.03.2014 р., ратифікована Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/conv#n2545 (дата звернення: 10.07.2023).

3. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343.

4. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 р. № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3662021p#Text> (дата звернення: 10.07.2023).

5. Державні будівельні норми В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд». URL: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_2_2_40/1-1-0-1832 (дата звернення: 10.07.2023).

6. Про затвердження форми звітності № 3-ПН «Інформація про попит на робочу силу (вакансії)» та Порядку її подання : наказ Міністерства економіки України від 12.04.2022 р. № 827-22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0565-22#Text> (дата звернення: 10.07.2023).

7. Маломобільні групи населення – хто це? URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/malomobilni-grupi-naselennya-hto-tse> (дата звернення: 10.07.2023).

8. Нечепорчук А. Безбар'єрність. Інформаційний посібник. Київ : Новий освітній простір, 2019. 130 с.

9. Порядок виявлення осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, які проживають у зоні надзвичайної ситуації або можливого ураження, та організації їх супроводження : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18.04.2018 р. № 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/282-2018-p#Text> (дата звернення: 10.07.2023).

Puzyrna N.,

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Public and Private Law,
Chernihiv Polytechnic National Academy, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7297-0829

POPULATION GROUPS WITH LOW MOBILITY: INTERNATIONAL AND NATIONAL ASPECTS OF LEGAL REGULATION

The article examines the essence of the category of population groups with low mobility in terms of legal regulation at the international and national level. It was

noted that depending on age and health status, any person at different periods of his/her life can be classified as a low-mobility population group. Therefore, one of the urgent problems of today is the problem of creating equal opportunities for all members of society in all spheres of social life.

The main problems with regard to the population groups with low mobility are emphasized as the imperfection of the legislative and normative regulation of issues of providing an accessible environment for the population groups with low mobility; the issue of creating conditions for the formation of an accessible living environment for such groups; lack or ineffectiveness of coordination and interaction of state authorities, local self-government bodies, businesses and public organizations in the field of creating an accessible environment. International standards do not contain the concept of "population groups with low mobility" and the list of persons belonging to this category. However, the creation of a real barrier-free space for groups with limited mobility is one of the primary requirements in connection with the ratification of the European Social Charter (revised), the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other. In Ukraine, the legal basis for the definition of the concept of "population groups with low mobility" and the list of persons belonging to them is the Law of Ukraine "On Regulation of Urban Development Activities", the National Strategy for the Creation of a Barrier-Free Space in Ukraine for the Period up to 2030, State Building Regulations and other normative and legal acts.

Key words: *population groups with low mobility, international standards, barrier-free space, normative and legal acts.*

References

1. UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities dated 13.12.2006, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (accessed 10 July 2023).
2. Ukraine (2014), Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand dated 21.03.2014 ratified by the Law № 1678-VII dated 16.09.2014, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/conv#n2545 (accessed 10 July 2023).
3. Ukraine (2011), *On the Regulation of Urban Planning Activities*: Law of Ukraine dated 17.02.2011 № 3038-VI, *Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*, № 34, Art. 343.
4. Ukraine (2021), *On the approval of the National Strategy for the Creation of a Barrier-free Space in Ukraine for the period up to 2030*: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 14 April 2021

№ 366-п, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p#Text> (accessed 10 July 2023).

5. State building regulations B.2.2-40:2018 "Inclusiveness of buildings and structures", available at: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_2_2_40/1-1-0-1832 (accessed 10 July 2023).

6. Ukraine (2022), *On the approval of the Report Form No. 3-PN on "Information on the demand for labour (vacancies)" and the Procedure for its Submission* : Order of the Ministry of Economy of Ukraine dated 12.04.2022 № 827-22, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0565-22#Text> (accessed 10 July 2023).

7. Population groups with low mobility – who are they? available at: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/malomobilni-grupi-naselennya-hto-tse> (accessed 10 July 2023).

8. Necheporchuk, A. (2019), Barrier-free. Information guide, New educational space, Kyiv.

9. Ukraine (2018), *The procedure for identifying persons with disabilities and other less mobile population groups living in the zone of an emergency or possible damage and organizing their support*: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 18.04.2018 № 282, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/282-2018-p#Text> (accessed 10 July 2023).

УДК 343.82

DOI 10.32755/sjlaw.2023.03.070

Пузирний В. Ф.,

доктор юридичних наук, професор,
проректор з науково-освітньої роботи,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5692-2990;

Боднар І. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4016-9276;

Кириєнко А. І.,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0005-1884-9488

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Стаття присвячена дослідженню особливостей правового статусу засуджених до довічного позбавлення волі. Авторами зазначено, що погляди на елементи правового статусу засуджених дуже різняться, проте вони вважають, що найбільш вдалою є базова модель структури, яку в науці називають традиційною: суб'єктивні права, законні інтереси та обов'язки засуджених.

Ключові слова: засуджений, довічне позбавлення волі, позбавлення волі, правовий статус, матеріально-побутове та медико-санітарне забезпечення, відпустка, короткочасний віїзд, установа виконання покарань, зміна умов тримання, запобігання.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку кримінально-виконавчої системи гостро стоїть питання щодо реформування такого правового інституту, як покарання у виді довічного позбавлення волі, враховуючи світові підходи до застосування цього покарання та практику його виконання. Починаючи з 2004 року (моменту набуття чинності Кримінально-виконавчого кодексу України), інститут довічного позбавлення волі зазнав багатьох змін, покликаних пом'якшити його елементи карального впливу. І цей процес не зупинився, деякі громадяни висловлюють думку про необхідність у подальшому все більше надавати прав засудженим. Особливо гостро постає питання щодо засуджених до довічного позбавлення волі, про що

свідчить звернення Лужинецького А. О. до Конституційного Суду України [1]. Проте варто дослідити, чи справді це необхідно суспільству та державі і чи відповідає це характеру й тяжкості вчинених ним злочинів.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Проблема наукового аналізу стану реформування системи кримінальних покарань, їх призначення та відбування була предметом дослідження таких вітчизняних учених, як К. А. Автухов, І. Г. Богатирьов, І. В. Боднар, Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. В. Лисодед, О. М. Літвінов, М. С. Пузирьов, А. Г. Перегудов, А. Х. Степанюк, О. Г. Ткаченко, М. І. Хавронюк, С. В. Царюк, О. О. Шкуга, О. С. Яворська, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та багатьох інших. Натомість існує нагальна потреба в переосмисленні каральних елементів покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі.

Метою статті є дослідження окремих аспектів правового статусу засуджених до такого виду кримінального покарання, як довічне позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Провівши аналіз поглядів на елементи правового статусу засуджених, М. Є. Снітко дійшов висновку, що елементи правового статусу засуджених дуже різняться, проте, враховуючи погляди представників наукової спільноти України, погоджується з думкою науковців Академії Державної пенітенціарної служби, проаналізувавши праці яких, можна виділити базову модель структури, яку в науці називають традиційною: суб'єктивні права, законні інтереси та обов'язки засуджених [2].

Слід зазначити, що під суб'єктивним правом засуджених до різних видів кримінальних покарань у науці кримінально-виконавчого права вбачають можливість, передбачену законом і безпосередньо гарантовану на державному рівні, певної поведінки засудженого або використання ним певних благ, реалізація яких покладається на посадових осіб установ виконання покарань та закріплюється обов'язками їх та інших суб'єктів правовідносин, що виникають у процесі виконання та відбування кримінальних покарань.

Наступним елементом складової класифікації правового статусу засудженого є законні інтереси. Цей елемент визначається як свідоме бажання засуджених отримати певні блага, закріплені законодавством, спонукання до визначених законодавством дій щодо отримання певних конкретних благ, які можуть бути надані зазвичай у результаті оцінки визначеними посадовими особами органів чи установ виконання покарань ступеня виправлення засудженого [3, с. 78; 4, с. 148].

Іншим елементом є обов'язки засудженого, які встановлені в зобов'язувальних і заборонних нормах права: міра необхідної поведінки засудженого під час відбування покарання, яка забезпечує досягнення цілей покарання, підтримання правопорядку під час його відбування, дотримання прав і законних інтересів як самого засудженого, так і інших осіб [5, с. 26].

Засуджені, які відбувають кримінальне покарання у виді довічного позбавлення волі, розміщуються в приміщеннях камерного типу з урахуванням вимог до їх роздільного утримання, як правило, по дві особи і носять одяг, визначений нормативними актами Міністерства юстиції. Проте за заявою засудженого або в інших необхідних випадках та з метою захисту життя і здоров'я засудженого від можливих протиправних посягань з боку інших засуджених чи запобігання вчиненню ним кримінального правопорушення або за наявності висновку медичного працівника за постановою начальника установи виконання покарань його можуть тримати в одиночній камері [6].

Слід зазначити, що на осіб, які відбувають кримінальне покарання у виді довічного позбавлення волі, поширюються права і обов'язки засуджених до кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк, передбачені статтею 107 Кримінально-виконавчого кодексу України. Зазначений кодекс передбачає, що їм створюються такі самі матеріально-побутові умови, як і засудженим до позбавлення волі, а саме: особам, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, створюються відповідні житлово-побутові умови, які повинні відповідати правилам гігієни та санітарії. Засуджені, як правило, повинні утримуватися в приміщеннях блочного або камерного типу. Норма жилої площі на кожного засудженого не може

бути менш як чотири квадратні метри, а в лікувальних закладах при установах виконання покарань, що призначені для лікування і тримання хворих на туберкульоз засуджених, у стаціонарі – не менше як п'ять квадратних метрів. Кожному засудженому надають постільні речі та індивідуальне спальне місце. Вони забезпечуються за сезоном білизною, одягом та взуттям з урахуванням кліматичних умов і статі.

Слід вказати, що матерям-годувальницям і вагітним жінкам створюються певні поліпшені житлово-побутові умови та встановлюються визначені Кабінетом Міністрів України підвищені норми харчування. Засуджені з дозволу адміністрації установи виконання покарань можуть з коштів, які знаходяться на особових рахунках, додатково купувати одяг і взуття, оплачувати дозволені лікарем лікувально-профілактичні послуги, отримувати визначене медичними показниками дієтичне харчування.

В установах виконання покарань, де утримуються засуджені до кримінального покарання у виді довічного позбавлення волі, створюються необхідні лікувально-профілактичні заклади. Санітарно-протиепідемічна й лікувально-профілактична робота в установах виконання покарань, де утримуються засуджені до довічного позбавлення волі, проводиться і організовується відповідно до національного законодавства про охорону здоров'я. Адміністрація установ виконання покарань повинна виконувати всі медичні вимоги, що забезпечують охорону здоров'я осіб, які в них утримуються [6]. Більш детально порядок виконання та відбування покарань засудженими до довічного позбавлення волі та їх матеріально-побутове й медико-санітарне забезпечення передбачені нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України.

Проте окремі громадяни вважають, що засуджені до довічного позбавлення волі повинні користуватись більшим обсягом прав, ніж передбачають ст. 107 та 151 Кримінально-виконавчого кодексу України. Так Лужинецький А. О. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати такими, що не відповідають частині першій статті 3, частині першій статті 9, статті 23, частині другій статті 24, частинам першій, другій статті 28, другому реченню частини другої стат-

ті 51 Конституції України (є неконституційними), окремі приписи частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – Кодекс), згідно з якими засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, дозволяються короткочасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з винятковими особистими обставинами, зокрема «смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого». Автор клопотання вважає, що внаслідок застосування судами частини першої статті 111 Кодексу зазнали порушення такі його «права і обов'язки»: «право на повагу до людської гідності в ув'язці із правом на виправлення, правом на визнання доведеності особою свого виправлення та правом на короткочасні виїзди», «право на визнання доведеності особою свого виправлення в ув'язці із правом на виправлення», «право на короткочасні виїзди», «право на відсутність дискримінації за правовим статусом шляхом ігнорування доведеності особою свого виправлення», обов'язок «повнолітнього сина піклуватися про свою непрацездатну матір, тяжка хвороба якої загрожує її життю» [1].

Провівши аналіз норм національного законодавства та опитування осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі, ми дійшли таких висновків:

1. Судом стосовно засудженого Лужинецького А. О., враховуючи ступінь суспільної небезпеки і тяжкість скоєного кримінального правопорушення, винесено вирок про призначення покарання у виді довічного позбавлення волі.

У ст. 7 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) визначено, що засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених КВК України, законами України і обмежень, встановлених вироком суду.

Права засуджених до довічного позбавлення волі передбачені ст. 151 та ст. 107 КВК України, норми яких не передбачають короткочасних виїздів за межі установи виконання покарань.

Стаття 111 КВК України передбачає можливість короткочасних виїздів за межі виправних і виховних колоній засудженим, які тримаються в дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки.

Тобто така можливість передбачена для засуджених, які своєю сумлінною поведінкою та сумлінним ставленням до праці чи навчання довели, що стають на шлях виправлення, і їм у встановленому законом порядку було замінено умови тримання та переведено їх до дільниць соціальної реабілітації виправних колоній мінімального або середнього рівнів безпеки. Надання короткочасного виїзду за межі установи виконання покарань не є правом для засуджених. Можливість короткочасного виїзду засудженого за межі установи виконання покарань у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, ніяким чином не пов'язана з конституційними правами на вільний розвиток своєї особистості та на повагу до гідності людини.

Проте із зазначеними вище конституційними правами пов'язані інші права, передбачені для засуджених до довічного позбавлення волі нормами частини 1 статті 107, а також статей 151 та 151¹ Кримінально-виконавчого кодексу України.

2. Відсутність можливості в засуджених до довічного позбавлення волі короткочасного виїзду засудженого за межі установи виконання покарань у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, обумовлена високим рівнем суспільної небезпеки, яку становлять засуджені до довічного позбавлення волі, тяжкістю вчинених ними кримінальних правопорушень, високим ступенем ризику вчинення повторних злочинів та ухилення від подальшого відбування кримінального покарання під час короткочасного виїзду за межі установи ви-

конання покарань (неповернення до установи) і неможливістю застосування більш тяжкого покарання.

3. КВК України залежно від тяжкості скоєного кримінального правопорушення, кримінальної активності та ступеня суспільної небезпеки передбачено відбування покарання різних категорій засуджених у різних видах установ виконання покарань та виправних колоніях різних рівнів безпеки, в яких встановлені різні види режиму, різні обмеження, а саме різні права та обов'язки для кожної категорій засуджених. Таким чином держава передбачає диференційований підхід щодо тримання різних категорій засуджених, засобів виховного впливу на них з метою їх виправлення та ресоціалізації. Тобто процес виправлення та ресоціалізації є системним і поступовим, що забезпечується можливістю заміни умов тримання, заміни покарання, заміни невідбутої частини строку покарання більш м'яким та умовно-дostroковим звільненням.

Враховуючи викладене, вважаємо, що держава не повинна забезпечувати однаковою мірою наявність однакових прав і законних інтересів у різних категорій засуджених, особливо в частині надання дозволу на короткочасні виїзди за межі установи виконання покарань. Тому наголошуємо, що ненадання засудженим до довічного позбавлення волі можливості короткочасних виїздів за межі установи виконання покарань у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, не суперечить конституційному праву особи на недоторканність особистого і сімейного життя.

4. Зважаючи на вчинення засудженими до довічного позбавлення волі найнебезпечніших для суспільства і держави злочинів, ступінь їхньої суспільної небезпеки, ризик вчинення нових кримінальних правопорушень і втягування у свою злочинну діяльність інших осіб та ризик ухилення від подальшого відбування кримінального покарання, держава не повинна надавати засудженим до довічного позбавлення волі можливості короткочасного виїзду за межі установи виконання покарань у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого.

5. У зв'язку з короткочасним виїздом засуджених до довічного позбавлення волі за межі установи виконання покарань будуть мати місце негативні ризики та можуть настати негативні наслідки, а саме: високий ступінь ризику вчинення нових кримінальних правопорушень і втягування у свою злочинну діяльність інших осіб, високий ступінь ризику ухилення від подальшого відбування кримінального покарання, високий ступінь ризику створення злочинної групи, високий рівень ризику помсти потерпілим та свідкам, які брали участь у кримінальному судочинстві щодо цього засудженого, що спричинить настання небезпечних та особливо небезпечних наслідків, а також становитиме небезпеку для громадян, суспільства і держави.

6. Стосовно сприймання порушенням людської гідності фактів «невизнання за довідниками права на виправлення», «можливість виправлення соціальної реабілітації (інтеграції в суспільство)» вважаємо, що держава надала можливість засудженим до довічного позбавлення волі реалізувати зазначені вище права законодавчо, а саме:

а) заміна умов тримання, тобто переведення з приміщень камерного типу установ виконання покарань, в яких тримаються дві особи (так званих маломісних камер), до багатомісних приміщень камерного типу з наданням дозволу на участь у групових заходах, що провадяться до засуджених, фізкультурно-оздоровчого, культурно-масового та освітнього характеру відповідно до законодавства України, – після фактичного відбуття в таких приміщеннях не менше п'яти років покарання, а також переведення з багатомісних камер до звичайних жилих приміщень установи виконання покарань – після фактичного відбуття в таких приміщеннях не менше п'яти років строку покарання;

б) заміна кримінального покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на визначений судом строк від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений до довічного позбавлення волі відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання (ч. 5 ст. 82 КК України);

в) право засуджених до довічного позбавлення волі на подання клопотання про його помилування після відбуття ним не

менше п'ятнадцяти років призначеного покарання (ч. 7 ст. 150 КВК України).

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можемо дійти висновку, що інститут покарання у виді довічного позбавлення волі зазнає суттєвих змін, проте надавати цій категорії засуджених право на короткочасні виїзди за межі установ виконання покарань недоречно у зв'язку з такими підставами:

– по-перше, засуджені до довічного позбавлення волі користуються всіма правами, передбаченими для засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, за винятком тих обмежень, які передбачені їм за тяжкістю вчиненого злочину та його кримінальною активністю;

– по-друге, засуджений до покарання у виді позбавлення волі не має права на короткочасний виїзд за межі установи виконання покарань. Цей дозвіл може надати тільки начальник установи за виняткових обставин, у разі якщо засуджений не схильний продовжувати свою протиправну діяльність і доводить своє виправлення. Ця категорія засуджених є найбільш небезпечною через тяжкість вчиненого злочину, суворість покарання та неможливість застосування більш тяжкого покарання, ніж передбачено за попередньою злочинною діяльністю;

– по-третє, в разі виправлення засудженого до покарання у виді довічного позбавлення волі до нього може бути застосовано такі елементи прогресивної системи виконання покарань, як заміна довічного позбавлення волі покаранням у виді позбавлення волі на певний строк і в подальшому умовно-дострокове звільнення.

Список використаних джерел

1. Про відкриття конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Лужинецького Анатолія Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України : ухвала третьої колегії суддів другого сенату Конституційного Суду України від 04.07.2023 р. № 103-3 (П)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v103u71023#Text> (дата звернення: 07.09.2023).

2. Снітко О. М. Основні порушення правового статусу ув'язнених у пенітенціарних закладах України. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право.* 2021. № 3 (14). С. 91–100.

3. Боднар І. В., Олійник О. І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: окремі питання законодавчої та правозастосовчої практики. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 48. С. 77–83.

4. Боднар І. В., Кондратов Д. Ю., Олійник О. І. Відображення елементів прогресивної тюремної системи в законодавстві України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 146–154.

5. Голіна В. В., Степанюк А. Х., Лисодєд О. В. Кримінально-виконавче право : підручник / за ред. В. В. Голіни, А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2011. 328 с.

6. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 22.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 07.09.2023).

Puzyrnyi V.,

Doctor of Sciences (Law), Professor,
Vice Rector of Academic Affairs,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5692-2990;

Bodnar I.,

PhD in Law, Associate Professor,
Head of the Department of Tactical and Special Training,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4016-9276;

Kyrienko A.,

Senior lecturer of the Department of Tactical and Special Training,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0005-1884-9488

PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF PERSONS SENTENCED TO LIFE IMPRISONMENT

The article addresses to the study of the legal status peculiarities of those sentenced to life imprisonment. The authors indicate that peculiarities regarding the legal status of persons sentenced to life imprisonment differ greatly, but they believe that the most successful is the basic model of the structure, which is called traditional in science: subjective rights, legal interests and duties of convicts.

The rights of those sentenced to life imprisonment are set out in Art. 107 and Art. 151 of the Criminal and Executive Code of Ukraine.

While analyzing the petition of Luzhynetskyi A.O. to the Constitutional Court of Ukraine regarding the granting of the right to short-term travel outside the prisons to those sentenced to life imprisonment, the authors came to the conclusion that it is not appropriate to grant such a right.

The author points out that the institution of punishment in the form of life imprisonment is undergoing significant changes, however, in the opinion of the authors,

it is not appropriate to grant this category of convicts the right to short-term departures from prisons:

First, those sentenced to life imprisonment enjoy all the rights provided for those sentenced to imprisonment for a certain period of time, with the exception of those restrictions prescribed for them based on the gravity of the crime committed and its criminal activity.

Second, those sentenced to imprisonment do not have the right to leave the prison for a short time. This permission can be granted only by the head of the institution, under exceptional circumstances, if the convict is not inclined to continue his illegal activities and proves his correction. This category of convicts is the most dangerous in connection with the severity of the crime committed, the severity of the punishment, and the impossibility of applying a more severe punishment than that provided for by the previous criminal activity.

Third, in the case of correction of a person sentenced to life imprisonment, such elements of the progressive system of execution of punishments may be applied to him, such as replacing life imprisonment with imprisonment for a certain period, and in the future, conditional early release.

Key words: convict, life imprisonment, deprivation of liberty, legal status, material, household and health care support, vacation, short-term departure, penitentiary institution, change of conditions of detention, prevention.

References

1. Ukraine (2023), *On the opening of constitutional proceedings of the case of the constitutional complaint of Anatoliy Oleksandrovich Luzhynetskyi regarding the conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the first part of Article 111 of the Criminal Executive Code of Ukraine*: Decision of the third panel of judges of the second senate of the Constitutional Court of Ukraine from 04.07.2023 № 103-3(II)/2023, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v103u710-23#Text> (accessed 07 September 2023).

2. Snitko, O. M. (2021), The main violations of the legal status of prisoners in penitentiary institutions of Ukraine, *Scientific Herald of Severshchyna. Series: Law*, No. 3 (14), pp. 91–100.

3. Bodnar, I. V. and Oliinyk, O. I. (2018), “Early release from serving a sentence: specific issues of legislative and law enforcement practice”, *Journal of Eastern European Law*, No. 48, pp. 77–83.

4. Bodnar, I. V., Kondratov, D. Yu. and Oliinyk, O. I. (2020), “Reflection of the elements of progressive prison system in the legislation of Ukraine”, *Bulletin of Criminological Association of Ukraine*, No. 2 (23), pp. 146–154.

5. Holina, V., Stepaniuk, A. and Lysoded, O. (2011), *Criminal law: manual*, Law, Kharkiv.

6. Ukraine (2003), *Criminal Executive Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (accessed 07 September 2023).

УДК 343.123.12

DOI 10.32755/sjlaw.2023.03.081

Сенченко Н. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та правосуддя,
Національний університет «Чернігівська політехніка»,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-3767-8937

ПОЧАТКОВІ СЛІДЧИ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВOPOPУШЕНЬ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ

Стаття присвячена розкриттю деяких аспектів розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Розглядаються першочергові слідчі (розшукові) дії: огляд місця події, обшук. Особлива увага приділена фіксації доказової інформації, яка виявлена під час їх проведення. У зв'язку з особливостями предмета доказування кримінального правопорушення, способів приховування, а також особи, яка його вчинила, тактика проведення початкових слідчих (розшукових) дій має свої специфічні особливості.

Ключові слова: досудове розслідування, докази, доказування, слідчі (розшукові) дії, обшук, огляд.

Постановка проблеми. Початковий етап розслідування будь-якого кримінального правопорушення вимагає від працівників правоохоронних органів швидкого й ефективного реагування на ситуації, що склалися під час його вчинення. Саме на початковому етапі розслідування важлива роль відводиться проведенню першочергових слідчих (розшукових) дій, і це пояснюється тим, що під час їх проведення збирають орієнтувальну інформацію для формулювання версій, розшуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, визначення напрямків подальшого розслідування. Теоретична і практична цінність досліджень цих питань є дуже високою, однак криміналістична наука завжди відставатиме від сучасних тенденцій і перетворень так званого «наркобізнесу» на більш досконалу і складну структуру, відповідно завжди існуватиме проблематика розслідування цих кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми, засвідчує певну увагу до різних аспектів проблем проведення слідчих (розшукових) дій під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у працях таких учених: С. Є. Віцина, В. В. Бірюкова, О. О. Бандури, К. Л. Бугайчука, О. О. Савченко, Н. О. Прибіткової, С. Р. Тагієва, В. В. Шаповалова та інших, які зробили певний внесок у теорію і практику розслідування цих видів кримінальних правопорушень.

Метою статті є аналіз слідчих (розшукових) дій початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Виклад основного матеріалу. У криміналістичній науці початкові слідчі (розшукові) дії (далі – С(Р)Д) – це дії, які проводяться на початковому етапі розслідування з метою з'ясування фактів, що підлягають дослідженню у кримінальному провадженні, отримання даних, які мають важливе значення для розкриття кримінального правопорушення, забезпечення отримання доказів, що з часом можуть бути втрачені, а також вжиття відповідних заходів щодо встановлення та розшуку осіб, які його вчинили.

Першочерговий етап розслідування характеризується виявленням, фіксацією та вилученням слідів, виявлених під час проведення невідкладних С(Р)Д. В. О. Коновалова вважає: «При визначенні першочерговості слідчих (розшукових) дій важливо прогнозувати можливі результати проведення і відповідно до цього визначити їх найоптимальнішу черговість» [1, с. 72–74].

Серед початкових С(Р)Д, які проводять під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів або психотропних речовин, насамперед варто виокремити огляд місця події, який одночасно є і першочерговим, і невідкладним. Сутність огляду полягає в тому, що слідчий безпосередньо, за допомогою своїх можливостей сприйняття, відчуттів та досвіду сприймає, вивчає та фіксує обстановку події кримінального правопорушення, його наслідки,

а також окремі предмети і сліди з метою встановлення осіб, які його вчинили, та всіх обставин, що підлягають доказуванню.

Такі С(Р)Д вважаються невідкладними, адже відповідно до положень п. 3 ст. 214 КПК України огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, тобто ще до початку досудового розслідування [2].

Огляд місця події спрямований на дослідження матеріальної обстановки у вигляді особистого сприйняття її слідчим або іншими учасниками огляду з виявлення слідів кримінального правопорушення та з'ясування інших обставин, які так чи інакше можуть мати значення для певного кримінального провадження. Огляд місця події вимагає використання правил криміналістичної техніки, конкретності вимірювань під час дослідження, залучення до огляду інших учасників С(Р)Д та розподілу обов'язків між усіма учасниками. Огляд проводять негайно після отримання повідомлення про кримінальне правопорушення.

Метою здійснення огляду місця події у сфері обігу наркотичних засобів є отримання відомостей, речових доказів, а також виявлення, фіксація та вилучення слідів, що дозволяють отримати дані про способи й місце виготовлення, виробництва, придбання, зберігання, збуту, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, час перебування злочинців на місці події, використання ними хімічних речовин, а також відомості про обставини, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень.

Успішність проведення С(Р)Д щодо огляду місця події залежить від організаційно-підготовчих заходів та якості їх проведення. До виїзду безпосередньо на місце скоєння кримінального правопорушення необхідно знати відомості про час і місце його вчинення, очевидців та їх місцезнаходження, склад осіб, які братимуть участь в огляді, а також визначитися з використанням техніко-криміналістичних засобів, у тому числі фото- й відеозапису.

З метою збереження слідів, залишених на місці події, для подальшого їх вилучення та дослідження необхідно огородити його й видалити сторонніх осіб, запросити понятих і роз'яснити

права та обов'язки учасникам слідчої дії, а також повідомити про використання техніко-криміналістичних засобів.

Відповідно до ч. 7 ст. 237 КПК України у проведенні будь-якої С(Р)Д, у тому числі під час початкового етапу розслідування, слідчий має право залучити до участі у слідчій дії спеціаліста, оцінивши при цьому його компетентність і незацікавленість у результатах провадження.

Спеціаліст сприяє слідчому в таких діях: а) виявлення, закріплення, а також вилучення предметів і документів, зазначаючи опис хімічних реактивів, що є основою для виготовлення, наприклад, синтетичних наркотиків, спеціального обладнання для зберігання, упаковки і синтезування наркотиків та їх аналогів; б) визначення методики отримання наркотичних засобів під час його виготовлення, а також стадій виготовлення. Варто зазначити, що не завжди спеціаліст здатний визначити час синтезу наркотичної речовини, оскільки методик отримання наркотичних засобів або їх аналогів достатньо; в) вжиття заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у проведенні огляду місця події, оскільки деякі хімічні речовини, залишені на місці події, можуть негативно позначитися на здоров'ї присутніх осіб.

Якщо місцем події є житло (тобто індивідуальний житловий будинок, житлове приміщення, будова та інші приміщення, будівлі, що використовуються для тимчасового проживання), а особи, що проживають у ньому, заперечують проти проведення огляду в межах розслідування у сфері обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, то для здійснення огляду потрібно отримати ухвалу слідчого судді на підставі вмотивованого клопотання прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, крім виняткових випадків, визначених нормами КПК України (ч. 3 ст. 233 КПК).

Під час огляду місця події при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів чи психотропних речовин, необхідно уважно досліджувати сухі плями, оскільки вони можуть виявитися слідами від наркотичних засобів, реагентів, розчинників та ін. Якщо виявлено установку, що використовується при синтезуванні наркотичної речовини, її дослідження має здійснюватися за допомо-

гою спеціаліста-хіміка. Крім зазначеної особи, для провадження С(Р)Д під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин для успішного пошуку і закріплення речових доказів та іншої інформації доцільно залучати експерта-криміналіста. Саме їх спільна участь може призвести до необхідного результату, оскільки специфіка огляду місця події з визначеної категорії кримінальних проваджень полягає в тому, що за зовнішніми ознаками можливо припускати стосовно віднесення цих слідів до наркотичних засобів, їх складових. Вилучені під час огляду, обшуку чи виїмки наркотичні засоби або психотропні речовини необхідно запакувати відповідно до загальних криміналістичних рекомендацій. Разом з тим слід звернути увагу на опис у протоколі об'єктів, що вилучаються, і на якість упаковки вилучених об'єктів, що містить криміналістичну складову.

Кожна речовина фіксується шляхом фотозйомки, зважується, вилучається і запаковується в необхідну тару або пакет, після чого опечатується слідчим. Треба звернути увагу на те, що невисушені наркотичні засоби рослинного походження необхідно поміщати в картонні коробки або пакети з невеликими отворами. Адже в поліетиленових мішках та інших щільно закритих упаковках вони швидко пріють (гниють) і стають непридатними для дослідження. Також наголосимо, що певні наркотичні засоби чи психотропні речовини (наприклад, ефедрин) під дією світла та кисню дуже швидко розкладаються. Це може унеможливити їх дослідження в подальшому.

Під час опису консистенції речовини, що вилучається, слід вказати її фізичний стан: мазеподібна (м'яка структура, легко розподіляється по поверхні, не розтікається); смолоподібна (густа структура, деформується під час натискання, змінюючи форму); тверда (не змінює форми); в'язка (прилипає до поверхні, до рук).

Опис кольору речовини також має суттєве криміналістичне значення при описі у протоколі, зважаючи на дві складові. Перша полягає в тому, що на сприйняття кольору впливає суб'єктивний фактор: один і той самий спектр кольору кожна людина може сприймати та описувати за своїм баченням. Друга стосується того, що під впливом фізичних факторів (вологість

повітря, температура в приміщенні, транспортування, проникнення сонячного світла) вилучена речовина до початку експертного дослідження може повністю змінити колір. Рекомендується під час опису кольору уникати категоричних визначень кольору. У протоколі бажано при описі сприйняття кольору використовувати певне формулювання: «...колір сприймається як від світло-бежевого до коричневого...». Аналогічних рекомендацій слід дотримуватись під час опису запаху речовини: «...запах відчувається як запах оцту...».

Отже, такі речові докази потрібно негайно направити до експерта для проведення експертного дослідження, вживаючи при цьому необхідні заходи щодо їх збереження (наприклад, помістити в герметично закритий флакон з темного скла). Важливо також пам'ятати, що пакувати разом матеріали й речовини, виявлені в різних місцях, загалом заборонено.

Під час огляду лікарських наркотиковмісних препаратів особливу увагу необхідно звернути на фіксацію в протоколі самої назви препарату, його форму, особливості пакування, назву підприємства, що їх виготовляє, термін придатності та маркування. У таких випадках бажано долучати як речовий доказ саму упаковку вилученого засобу. При огляді пакунків, ампул або інших ємкостей з наркотиками (чи просто підозрілих за змістом) слідчий, прокурор повинні вжити заходів щодо виявлення, фіксації і вилучення за допомогою фахівця слідів пальців рук на них. У осіб, які присутні в приміщенні, що оглядається, і підозрюються у причетності до вчинення кримінального правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, проводять змиви з рук та зрізи нігтів, але за обов'язкової умови – за постановою прокурора (ч. 3 ст. 245 КПК).

Крім самих наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів можна виявити сліди, які свідчать про зв'язок збувача, наприклад, з виробником чи оптовим збувачем.

Таким чином, огляд місця події у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів або прекурсорів має проводитися плановірно, бути правильно організованим з метою повного збору інформації про кримінальне правопору-

шення та інші обставини, що мають значення для його розкриття та розшуку особи, яка його вчинила.

Однак особливої уваги потребує необхідність залучення осіб, які мають спеціальні знання. Для вищезгаданих заходів доцільно запрошувати експерта-криміналіста та спеціаліста з хімічних наук. Такі особи здатні сприяти не тільки у вилученні, фіксації, виявленні та дослідженні слідів і речовин, виявлених на місці кримінального правопорушення, а також сприяти слідчому в гарантуванні безпеки всіх учасників огляду. Вважаємо, що спільна участь вищевказаних осіб, які володіють спеціальними знаннями, дозволить поліпшити можливості розкриття досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Наступна слідча дія, яка може здійснюватися в рамках початкового етапу розслідування та є необхідною під час розслідування практично всіх кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, – обшук.

Ця процесуальна дія належить до процесуальних засобів виявлення доказів, при цьому її проведення за досліджуваною категорією проваджень вирізняється певними особливостями. Так само, як і при проведенні інших С(Р)Д, під час проведення обшуку прокурор, слідчий повинні скласти план проведення обшуку, використовувати тактичні та психологічні прийоми, інтуїцію і власний досвід. Під час проведення обшуку одним з головних методичних правил його проведення є мінімізація шкоди, що завдається приміщенням і будинкам. Водночас заподіяння обґрунтованої шкоди при проведенні С(Р)Д в окремих випадках є необхідним.

Тактика проведення обшуку з метою розслідування, а згодом і розкриття кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів або психотропних речовин, полягає в тому, що після прибуття на об'єкт, що піддається обшуку, слідчий повинен пред'явити службове посвідчення, ознайомити з ухвалою слідчого судді про проведення обшуку і надати її копію, доручити оперативним працівникам, які взаємодіють зі слідчим, оглянути приміщення чи ділянку місцевості. Причому варто наголосити на необхідності звер-

нення пильної уваги на осіб, які перебувають у приміщенні, що обшукується, у тому числі сторонніх осіб, з'ясовувати їх стосунок до підозрюваного, оскільки саме ці особи можуть бути співвиконавцями, покупцями чи продавцями наркотичних засобів (психотропних речовин). Необхідно також звертати увагу на предмети, які потребують додаткового обстеження. При проведенні обшуку слід також уважніше ставитися до місць проведення обшуку з метою уникнення можливості потрапити в небезпечну ситуацію (наколотися на голки). Необхідно дотримуватись обережності й під час переливання невідомих рідин, оскільки деякі з них за умови потрапляння на відкриті ділянки шкіри можуть завдавати ушкоджень. Якщо обшук у житлі проводять щодо особи, хворої на туберкульоз, необхідно надягати спеціальну захисну маску, щоб уникнути можливості зараження.

У разі спроби знищення або приховування предметів, що підлягають вилученню, до протоколу вносять відповідний запис і зазначають заходи, яких було вжито у зв'язку з цим. Копію протоколу обов'язково вручають особі, щодо якої провели обшук.

Під час проведення обшуку доцільно використовувати службово-розшукового собаку із залученням кінолога (за потреби).

Обшук під час розслідування кримінальних правопорушень розглядуваної категорії може проводитись безпосередньо щодо особи, якщо є достатні підстави вважати, що вона переховує засоби або речовини, які мають значення для кримінального провадження. І. І. Когутич наголошує: «Такий обшук особи належить до невідкладних слідчих дій та проводиться без попереднього рішення про це слідчого судді та самого слідчого» [3, с. 538]. У цьому випадку він має проводитись тільки особою однієї статі з обшукуваною у присутності понятих і фахівців. Під час особистого обшуку наркотичні засоби можуть бути виявлені на одязі, речах, предметах (манжети, коміри, плавки, погони, бюстгальтери, подвійні кишені, вишивки, товсті підшви, ремені, паски), а також безпосередньо всередині тіла чи в його порожнинах.

Найчастіше розглядувані кримінальні правопорушення відбуваються в умовах підвищеної конспірації і мають організований характер, вчиняються за співучасті, тому можуть бути залишені сліди, які свідчать про груповий характер. Так,

наприклад, про наявність співучасників у кримінальних правопорушеннях цього виду можуть свідчити великі партії наркотичних засобів або психотропних речовин, великі розміри площ, засіяних наркотиковмісними рослинами, спосіб життя підозрюваних, що не відповідає реальним доходам, вживання наркотиків у кількостях, які не можуть бути забезпечені коштами, що отримувались законним шляхом, виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин особами, які їх не вживають. Тому правильно зазначає К. О. Чаплинський, що «розкриття та розслідування злочинів, учинених організованими угрупованнями, як правило, супроводжуються формуванням несприятливих слідчих ситуацій (зокрема наявність незначного обсягу інформації, нечисленність або відсутність слідів злочину, негативний тиск злочинців на учасників кримінального судочинства, відсутність свідків, протидія досудовому розслідуванню та ін.)», які нерідко перешкоджають викриттю всіх винних у їх вчиненні та притягненню злочинців до кримінальної відповідальності [4, с. 16].

На підставі вищевикладеного можемо зробити висновок, що початковий етап розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаний з обігом наркотичних засобів або психотропних речовин, створює основу для подальшого формулювання версій розслідування і за умови успішної організації може призвести до необхідного результату розслідування та розкриття зазначеної категорії кримінальних правопорушень.

Початкові С(Р)Д здійснюються з метою з'ясування фактів, що підлягають дослідженню у справі, отримання даних, які мають важливе значення для розкриття кримінального правопорушення, забезпечення отримання доказів, що з часом можуть бути втрачені, а також вжиття відповідних заходів щодо встановлення та розшуку злочинця. Послідовність першочергових С(Р)Д залежить від слідчої ситуації, і по мірі з'ясування невідкладності їх характеру визначається доцільність, вид та обсяг С(Р)Д з метою отримання максимуму можливостей та користі.

Наголосимо, що початковий етап розслідування характеризується виявленням, фіксацією та вилученням слідів, виявлених під час проведення невідкладних С(Р)Д. Сліди наркотичних

засобів або психотропних речовин мають поділятися на групи, зважаючи на мету розслідування та висунуті версії кримінального провадження: 1) сліди вживання наркотичних засобів у рамках розслідування придбання чи зберігання наркотиків; 2) сліди перевезення чи пересилання наркотичних засобів; 3) сліди виготовлення, переробки чи виробництва наркотичних засобів; 4) сліди розкрадання, вимагання чи контрабанди наркотичних засобів; 5) сліди культивування наркотичних засобів, тобто сліди наркотиковмісних рослин; 6) сліди організації чи утримання притонів або систематичного надання приміщень для використання за відповідних потреб; 7) сліди незаконної видачі або підробки рецептів чи інших документів, що дають право на отримання наркотичних засобів або психотропних речовин.

Висновки. Склад початкових С(Р)Д, які проводять під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, остаточно визначається прокурором, слідчим. Насамперед мають бути проведені: огляд місця події, обшук житла (інших приміщень), особистий обшук та інші види обшуку.

Удосконалення законодавства, підвищення якості розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, розробка нових методичних рекомендацій щодо організації їх розслідування, пов'язаних з обігом сучасних видів наркотичних засобів і психотропних речовин, комплексно сприяють ефективній протидії поширенню наркоманії в країні та порятунку життя людей.

Список використаних джерел

1. Коновалова В. Е. Первоначальные следственные действия и тактические операции при расследовании преступлений в сфере экономики. *Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15–16 груд. 1998 р.). Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1999. 134 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 24.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465117#Text> (дата звернення: 06.09.2023).
3. Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій. Київ : Атіка, 2009. 888 с.
4. Чаплинський К. О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : автореферат дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. 36 с.

Senchenko N.,

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Justice,
Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3767-8937

INITIAL INVESTIGATION (SEARCH) ACTIONS IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF DRUG TRAFFIC, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES, THEIR ANALOGUES OR PRECURSORS

The article is devoted to the disclosure of some aspects of the investigation of criminal offenses in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors. Initial investigative (search) actions are considered: inspection of the scene, search. Special attention is paid to the recording of evidentiary information that was discovered during their conduct. In connection with the specifics of the subject of proof of a criminal offense, methods of its concealment, as well as the person who committed it, the tactics of initial investigative (search) actions have their own specific features.

The relevance of the researched problem is determined by the fact that activities related to procedural and forensic problems of conducting investigative (search) actions during the disclosure and investigation of criminal offenses in the sphere of drugs traffic, psychotropic substances, their analogues or precursors, require detailed regulation and improvement in connection with the emergence of new ways of committing criminal offenses of this category, as well as the development of new effective means of countering their disclosure, which, on the one hand, complicates the execution of the task of criminal proceedings, on the other - provides new opportunities for effective counteraction to criminal offenses of this category, quickly and effective investigation and disclosure, establishment of persons who commit them, channels of supply of narcotics, places of their sale, etc.

Special attention should be focused on the tactics of conducting investigative (search) actions with a detailed description of the nature of the actions assigned to each specific subject of interaction. It is the investigator and the prosecutor, who determine the optimal choice of tactics and methods used during initial and further investigative (search) actions.

Key words: *pre-trial investigation, evidence, proving, investigative (search) actions, search, inspection.*

References

1. Konovalova, V. E. (1998), "Initial investigative actions and tactical operations in the investigation of crimes in the sphere of the economy", *Problems of fighting against evil in the sphere of economic activities*, Kharkiv.
2. Ukraine (2013), *Criminal Procedure Code of Ukraine*, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 13.04.2012 № 4651-VI, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465117#Text> (accessed 06 September 2023).
3. Kogutych, I. I. (2009), *Forensics : a course of lectures*, Atika, Kyiv.
4. Chaplinsky, K. O. (2011), "Tactical basics of ensuring pre-trial investigation", Doctor of Sciences (Law) Thesis, Dnipropetrovsk.

УДК 343.3.355.24

DOI 10.32755/sjlaw.2023.03.092

Сокоринський Ю. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-8907-9880;

Леоненко О. А.,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9748-2469;

Шатило С. О.,

аспірант кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0006-7977-5643

СУЧАСНІ НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ УХИЛЕННЮ ВІД МОБІЛІЗАЦІЇ ЯК ОДНОГО З ЕЛЕМЕНТІВ БЕЗПЕКИ В ДЕРЖАВІ

Стаття присвячена характеристиці сучасних напрямів запобігання ухиленню від мобілізації як одного з елементів безпеки в державі. Зважаючи на аналіз проведеного дослідження, було запропоновано внести до переліку підстав перевірку виконання військового обов'язку в умовах дії правового режиму воєнного стану, що дозволить якісно здійснювати заходи розшуку військовозобов'язаних, які ухиляються від військового обов'язку.

Ключові слова: безпека, мобілізація, військовозобов'язані, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність.

Постановка проблеми. Проблеми безпеки завжди привертати увагу вчених і практиків, оскільки безпека є важливою умовою існування людини у суспільстві. Але без можливостей держави її забезпечувати сама безпека як самостійна категорія нічого не означала б. У сучасних умовах наша держава зможе забезпечити для своїх громадян безпеку, тільки захистивши їх від зовнішніх та внутрішніх загроз, а для цього необхідні належно укомплектовані підрозділи, які здійснюватимуть такі функції. Саме цю функцію виконують територіальні центри комплектування та соціальної підтримки Збройних Сил України (далі – ТЦК та СП). Проведені заходи з мобілізаційної роботи вказали на певні недоліки в цій сфері, про що свідчать дані правопорушень, пов'язаних з ухиленням від мобілізації, які ми

отримали згідно з проведеним власним дослідженням від початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України до серпня 2023 року (в Чернігівській області). Відповідно до стану ефективності застосування практики притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, передбачених ст. 336 Кримінального кодексу України, всього подано до територіальних органів поліції 121 матеріал; повернуто або списано довідкою без внесення відомостей до єдиного реєстру досудових розслідувань – 15 матеріалів; розпочато кримінальних проваджень – 111; направлено обвинувальних актів до суду та винесено обвинувальних вироків – 10. Щодо притягнення до адміністративної відповідальності: за статтею 210 Кодексу України про адміністративні правопорушення (порушення призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку) складено 1 778 постанов; за статтею 210-1 (порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію) складено 62 постанови; за статтею 211 (зіпсуття військово-облікових документів чи втрата їх з необережності) складено 334 постанови. У зв'язку із зазначеним питання щодо забезпечення безпеки в державі та запобігання ухиленню від мобілізації як однієї з її складових є актуальним сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань елементів безпеки, які повинна реалізовувати держава, присвятили свої роботи вітчизняні та закордонні науковці: В. Ананьїн, В. Антипенко, О. Белов, О. Білорус, І. Боднар, О. Гончаренко, В. Горбулін, В. Гошовська, О. Данильян, О. Дзьобань, М. Дмитренко, С. Єрохін, І. Корж, С. Костюков, В. Крутов, В. Куліш, О. Лісничук, Е. Лисицин, В. Ліпкан, В. Лутай, О. Маначинський, А. Марущак, Є. Марчук, В. Мунтіян, В. Настюк, Н. Нижник, В. Олуйко, М. Павліченко, В. Паламарчук, Г. Перепелиця, В. Пилипчук, С. Пирожков, О. Сафіна, Г. Ситник, С. Сьомін, С. Толстой, О. Фармагей, В. Ященко та інші. Проте в цій системі заходів мобілізаційної підготовки питання запобігання ухиленню від мобілізації потребує оновлення та переосмислення, особливо в умовах збройної агресії російської федерації щодо України.

Мета статті – дослідження окремих аспектів запобігання ухиленню від мобілізації як одного з елементів безпеки в державі.

Виклад основного матеріалу. Поняття «безпека» – різноаспектне і складне соціально-політичне й економічне явище, яке об’єктивно має історичний характер та пов’язано з різноманітними формами й напрямками взаємодії «природа – людина – суспільство». Людина завжди перебуває у центрі цих відносин і своєю поведінкою, діяльністю, окрім позитивного впливу, може завдавати шкоди іншій людині, суспільству, а також природі. З іншого боку, людина теж може стати об’єктом загрози, тобто втратити власне майно, здоров’я або навіть життя.

Термін «безпека» у словнику української мови трактується як стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [1, с. 137]. Тракувати безпеку без небезпеки некоректно, оскільки досягти ідеальної ситуації в реальному житті практично неможливо. Бути в безпеці для людини не означає жити без загроз. У літературі трапляється думка про те, що небезпека є основною умовою будь-яких форм безпеки, включно з безпекою особистості. Іншими словами, формування безпеки будь-якого об’єкта може здійснюватися тільки за наявності небезпеки, що реально загрожує конкретному об’єкту, який охороняється. Безпека й небезпека завжди існували, існують і будуть існувати. Тому важливо навчитися, з одного боку, використовувати такі ситуації для активізації зусиль у спілкуванні, поведінці та діяльності, з іншого – протидіяти цим загрозам. Отже, з наведених трактувань поняття «безпека» зрозуміло, що є поле безпеки й небезпеки. Очевидно, що зміна з безпечного рівня чи навпаки відбувається у першому випадку під дією загроз (дестабілізувальних факторів), а в іншому – внаслідок реалізації заходів, спрямованих на протидію цим загрозам [2, с. 11].

Фізична складова безпеки відображає необхідність захисту закладених природою життєво важливих потреб людини як біологічної істоти і насамперед потреби в самозбереженні. Вона також передбачає протидію загрозам, здатним завдавати шкоди здоров’ю чи майну людини. Сюди належать безпека особи, протипожежна безпека, безпека на транспорті [2, с. 12].

Соціальна складова безпеки відображає необхідність захисту життєво важливих інтересів людини як соціальної істоти, підприємства, держави в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз [2, с. 12].

На думку багатьох дослідників, нині актуальним стає розуміння безпеки як уміння уникнути загрози за допомогою широких і ґрунтовних знань у різних галузях життєдіяльності, інформації, високого інтелектуального потенціалу. Безпека не може стояти осторонь сучасних світових тенденцій до оновлення і підвищення статусу знань, які перетворюються на соціально організовану силу. Розуміння поняття «безпека» як цінності нині вважається класичним у наукових школах США та провідних країн Європи, що підтверджується думкою аналітиків військової академії у Вест-Пойнті (США) щодо змістового наповнення поняття «безпека». Тому доцільно зазначити, що безпека є засобом збереження та підтримання таких цінностей, як добробут, сталий розвиток тощо [3, с. 23–34].

Варто звернути увагу на існування тісного зв'язку між безпекою та розвитком, що досліджувалось у працях С. І. Дорогунцова, О. М. Ральчук та А. М. Федоришевої. Згідно з розглянутими працями авторів безпека є «інваріантом існування розвитку», транстермінологічним поняттям, тобто природа поняття безпеки охоплює аспекти людського й природного початку. Автори вважають, що «розвиток безпеки відповідає сталому розвитку соціоприродної системи і є динамічною формою існування безпеки» [4, с. 38].

Насправді надійна безпека для всіх людей може бути досягнута лише через усунення причин створення загроз для людини, її прав і свобод. Тільки в умовах демократичної, соціальної, правової держави людина знаходить безпеку від тиранії, гноблення, свавілля, беззаконня, безправ'я, насильства тощо. Тому, на наш погляд, право людини на безпеку – це комплексне, узагальнювальне, інтегральне право, право на такий правопорядок, за умов якого забезпечуються (гарантуються, охороняються і захищаються) права і свободи людини. Такий висновок випливає внаслідок аналізу природи безпеки людини та міжнародних договорів України і Конституції України. Так, згідно

із Загальною декларацією прав людини «кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені» (ст. 28). У Статуті Ради Європи наголошується, що «кожний член Ради Європи обов'язково має визначити принципи верховенства права та здійснення прав і основних свобод людини всіма особами, що знаходяться під його юрисдикцією» (ст. 3). У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. зазначається, що уряди, які підписали цю Конвенцію як члени Ради Європи, беручи до уваги Загальну декларацію прав людини і враховуючи, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне й ефективне визнання і дотримання прав, які в ній проголошені (преамбула), зобов'язалися поважати права людини – гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розд. 1 цієї Конвенції (ст. 1) [5, с. 38].

З метою забезпечення безпеки держави та її громадян, майна тощо актуальним стає питання щодо необхідності підтримки функціонування органів, які покликані виконувати ці функції. Одним з органів, який займається цією діяльністю, є ТЦК та СП. Згідно з проведеними нами дослідженнями є певні аспекти, які негативно впливають на їхню діяльність. Саме тому ми дійшли висновку, що з метою запобігання ухиленню від мобілізації та покращення діяльності ТЦК та СП необхідно вжити низку заходів:

1. Внести зміни до чинного законодавства України з метою забезпечення якісного проведення заходів загальної мобілізації.

1.1. До Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» або до Правил військового обліку (затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2022 року № 1487) внести положення, що громадяни призовного віку з моменту оголошення загальної мобілізації або воєнного стану повинні обов'язково при собі мати військово-обліковий документ. Це дозволить під час перевірки документів, яка передбачена в заходах правового режиму воєнного стану, здійснювати контроль за виконанням військово-обов'язаними порядку та правил військового обліку, військово-службовцями – порядку проходження служби.

1.2. З метою контролю за виконанням військовозовоб'язаними правил військового обліку рішенням Кабінету Міністрів України (доповнення до постанови Кабінету Міністрів України від 30 січня 2022 року № 1487) визначити порядок та строки обов'язкового особистого уточнення у воєнний час облікових даних військовозовоб'язаними, які не працюють на підприємствах, в установах та організаціях, і звірка облікових даних яких кадровими органами не здійснюється.

1.3. Правила військового обліку призовників і військовозовоб'язаних (додаток 1 до Порядку організації та ведення військового обліку призовників і військовозовоб'язаних) доповнити:

пунктом 2¹ такого змісту: «У разі оголошення мобілізації громадяни, що підлягають призову, яким не надійшла повістка, самостійно прибувають до районного (міського) ТЦК та СП у чотирнадцятиденний строк з дня початку мобілізації, визначеного Указом Президента України».

1.4. Постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 року № 76 «Деякі питання реалізації положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо бронювання військовозовоб'язаних на період мобілізації та на воєнний час» ТЦК та СП фактично усунуті від здійснення заходів щодо бронювання військовозовоб'язаних за списками. Внести зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 року № 76 щодо подання списків військовозовоб'язаних, які пропонуються до бронювання на період мобілізації та на воєнний час, для погодження до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки за місцем знаходження органу державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації.

2. Удосконалити порядок дій державних органів, органів виконавчої влади (органів військового управління, ТЦК та СП) щодо можливих шляхів вирішення питань, пов'язаних з:

2.1. Ухилянням від призову на військову службу під час мобілізації шляхом отримання відстрочки з догляду за членами сім'ї, які мають інвалідність, або оформлення опікунства за особами, які потребують постійного стороннього догляду:

– для недопущення ухиляння від призову на військову службу під час мобілізації шляхом отримання відстрочки з догляду за членами сім'ї, які мають інвалідність, або оформлення опікунства за особами, які потребують постійного стороннього догляду, встановити єдиний перелік документів, на підставі яких надається відстрочка;

– для ухвалення рішень щодо надання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації військовозобов'язаним з підстав, визначених статтею 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», у районних військових адміністраціях (органах місцевого самоврядування) створити комісії з розгляду цих питань. Після ухвалення рішення направляти витяги з протоколів до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки для оформлення військовозобов'язаним відстрочок від мобілізації.

2.2. Незаконними спробами перетину державного кордону військовозобов'язаними та резервістами під час дії правового режиму воєнного стану, у тому числі з використанням Єдиного комплексу інформаційної системи «Шлях»:

– для запобігання незаконним спробам перетину державного кордону військовозобов'язаними та резервістами під час дії правового режиму воєнного стану, у тому числі з використанням Єдиного комплексу інформаційної системи «Шлях», списки погоджувати з територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки за місцем знаходження органу державної влади, громадських та благодійних організацій.

2.3. Роботою районних (міських) територіальних центрів комплектування та їх підпорядкованих відділів:

– Законом України «Про військовий обов'язок та військову службу» передбачено проведення медичних оглядів призовників та військовозобов'язаних під час призову на військову службу. Повторні огляди військовозобов'язаних передбачені Положенням про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України один раз на п'ять років. Разом з тим порядок фінансування проведення повторних оглядів не визначено керівними документами. З метою впорядкування проходження медичного огляду військовозобов'язаними в мирний час проводити

його при взятті на військовий облік; повторні огляди проводити за призначенням військово-лікарської комісії військовозобов'язаним, які мають обмеження за станом здоров'я, і тільки за наявності хвороб, що можуть бути вилікувані протягом визначеного часу. Перелік таких хвороб визначити в Положенні про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України.

2.4. Передбачити в електронному застосунку «Дія»:

- створення єдиного військово-облікового документа військовозобов'язаного, призовника;
- можливості здійснювати виклик військовозобов'язаного, призовника до територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації.

2.5. Іншими аспектами проведення заходів загальної мобілізації:

- законодавством не передбачено жодного впливу на людину, яка під час оповіщення до призову громадян на військову службу не відчиняє двері і як наслідок фактично відмовляється від взяття повістки. На законодавчому рівні необхідно розробити механізм виклику військовозобов'язаних до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки без вручення повісток.

2.6. Залученням органів Національної поліції України до проведення заходів оповіщення військовозобов'язаних:

- у пункті 7 Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1456) надано вичерпний перелік обставин, коли уповноважена особа має право вимагати пред'явлення документів, що засвідчують особу;

- внести до переліку підстав перевірки виконання військового обов'язку в умовах дії правового режиму воєнного стану, що дозволить якісно здійснювати заходи розшуку військовозобов'язаних, які ухиляються від військового обов'язку.

Висновки. Право людини на безпеку – це комплексне, узагальнювальне, інтегральне право, право на такий правопорядок, за умов якого забезпечуються (гарантуються, охороняються і захищаються) права і свободи людини. Такий висновок випливає внаслідок аналізу природи безпеки людини та міжнaro-

дних договорів України і Конституції України. Україна здатна виконати покладений на неї обов'язок тільки за наявності матеріальних та людських ресурсів. Забезпечення Збройних Сил України та інших органів, на яких покладений обов'язок захищати як саму державу, так і її громадян, створювати безпечне середовище для існування покладено на ТЦК та СП. Саме тому дослідження діяльності цього органу з проведення мобілізації та запобігання її ухиленню є актуальним та необхідним в умовах сьогодення.

Список використаних джерел

1. Білодіда І. К. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР, Інститут мовознавства. Київ : Наукова думка, 1970. Т. 1. 799 с.
2. Франчук В. І. Теорія безпеки соціальних систем : підручник. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 216 с.
3. Корж І. Ф. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері державної безпеки України : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013. 384 с.
4. Дорогунцов С. І., Ральчук О. М., Федорищева А. М. Безпека розвитку і безпека стабільності – відповідь на виклики глобалізації. Київ : Знання України, 2004. 40 с.
5. Тихий В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2016. № 2 (85). С. 31–46.

Sokorynskyi Yu.,

Doctor of Sciences (Law), Associate Professor,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8907-9880;

Leonenko O.,

Senior lecturer of the Department of Tactical and Special Training,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9748-2469;

Shatylo S.,

Post graduate of the Department of Criminal,
Criminal and Executive Law and Criminology,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0006-7977-5643

LATEST DIRECTIONS OF PREVENTING MOBILIZATION AVOIDANCE AS ONE OF THE ELEMENTS OF STATE SECURITY

The article analyzes the characteristics of latest ways of preventing avoidance of mobilization as one of the elements of state security. The concept of "security" is

defined as a multifaceted and complex socio-political, economic phenomenon, which objectively has a historical character and is associated with various forms and directions of interaction during the entire person's life.

It is noted that in order to ensure the state and society citizens, property, etc security, the question of the need to support the bodies functioning that are called to perform the functions of ensuring state security becomes relevant. One of such bodies engaged in this activity is Territorial center of recruitment and social support. As a result of the conducted research, it is possible to determine certain aspects that negatively affect the activities of these bodies.

The Law of Ukraine "On Military Duty and Military Service" provides for medical examinations of conscripts and service men during conscription for military service. Re-examinations of conscripts are provided for by the Regulation on military medical examination in the Armed Forces of Ukraine once every five years. At the same time, the procedure for financing repeated inspections is not defined by departmental regulatory documents and other legislative acts.

The article notes that the study of the activities of the Territorial center of recruitment and social support in conducting mobilization and preventing its evasion is relevant and necessary in today's conditions.

It is proposed at the legislative level to develop a mechanism for summoning conscripts to Territorial recruitment and social support centers without issuing summonses.

After analyzing the results of the conducted research, it was proposed to include in the list of reasons "Verification of the fulfillment of military duty under the conditions of the legal regime of martial law", which will allow to carry out qualitative measures to search for conscripts who evade military duty.

Key words: security, mobilization, conscripts, criminal responsibility, administrative responsibility.

References

1. Bilodida, I.K. (1970), *Dictionary of the Ukrainian language*, Academy of Sciences of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, Institute of Linguistics, Scientific Thought, Vol. 1, Kyiv.
2. Franchuk, V. I. (2016), *Theory of security of social systems: manual*. Lviv State University of Internal Affairs, Lviv.
3. Korzh, I. F. (2013), *Administrative and legal regulation of relations in the sphere of state security of Ukraine : monograph*, Ltd "Nilan Ltd", Vinnytsia.
4. Dorohuntsov, S. I. Ralchuk, O. M. and Fedorysheva, A. M. (2004), *Security of development and security of stability – a response to the challenges of globalization*, Knowledge of Ukraine, Kyiv.
5. Tykhyi, V. P. (2016), "Human security: concept, legal provision, meaning, types", *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, No. 2 (85), pp. 31–46.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 3 (20)

Відповідальний за випуск

Денисенко К. В.

Редактори літературні
Комп'ютерна верстка
і макетування

Сила Л. М., Махотко О. П.

Сила Л. М.

За достовірність інформації у статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 23.10.2023 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 5,93.
Тираж 100 пр. Зам. № 113/23.

Редакційно-видавнича група Академії Державної пенітенціарної служби
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5378 від 06.07.2017 р.